BIAG TI MAYSA ALAKAY

—WEN-NO—

NAKA-A-AMAMES A BALES

NOBELAT' ILOKO

SINURAT

NI

Sr. MARIANO NIEVES GHAERLAN

"Ti balakat ti iná isut' nadiosan á linteg ket daguiti inanak á sa-an á mangpang-pangag naka-ay-ay-ay ti indaspagbanagan."

"Ti lubong arig-nat' maysa á derrawang á mangliweng-liweng ket tatep-pang-na na-arkusan ti naduma-duma a sab-sabong ni sayaksak; ket asipay daguiti tat-taó á ma-al-lilaw ta matabbooda ti uneg na".—Manry.—

MANILA, P. I.
Imp. "La Enriqueta" de I. Ver, Calle Noria N.o 35.
1909.

SR. MARIANO NVES GHAERLAN

II.

(Kadaguiti naganak kaniak ken kakabsatko á Francisco, Felicidad, Melchor, Eriberta Claudio ken Laureana Ghaerlan y Foronda).

Kadakayo in-nak iroknoy itá daytoy á "nobelat' Iloko" ñga umona á sinuratko, bassit ket nanumo unay á bunga ti nakudidit á panunotko kadaguiti oras (horas) á natalna á napardas ñga in-nak napalabas, no umappi-raw ditoy kararwak ti lükot, samoyeng á nakas-áng, nakaro á sagubanit; ken no sumiplot met kaniak ti nadiosan á nam-nama, sam-it ni ragsak, nailangitan á pampanunot, ta dakayo, awan sabali ti reb-bengko á pagyamanan ta iti sibay-yo isút' nañgimalditak ti ayat ken rag-ó ti biagko ken kararwak.

M. Nves Ghaerlan y Foronda.

III.

"BAL-LAAG"

Nakudidit nga isip, pùso á maw-waw ti naliknaw nga ub-bog ni sursuro, nalaka à maal-liiaw; ngayangayek nupay kasta ti ag-bitlá, ta nagutugotak ti pateg ti naikumit kaniak. Anansata naayat nga agbasa, awan-sabali nga in-anak kenka ipadamag no saan à ti panunot ken rikna nga inriing kaniak ti maysa à sinurat wen-no gapuanan ni M. Nves. Ghaerlan, ket ti nagan-na "Biag ti maysa à lakay, wen-no nakaam-ames á bales."

Umona unay à naimatangak ti pan-nakagamit ti, K. ta in-na sinurot ti barò à pan-nakaysurat ti saot, Iloko.

Kinabaknang, sayamusom ken libnos ti panagyeb-bet ti sao, diak nagawidan ti nagkuná á ni M. Nves. Ghaerlan isut Alfonso Lamartine (gran poeta francès) daguiti man-nurat (escritores) nga ilokano.

¿Naipabagas ti kalikaguman nga imtuoden? Ti pan–nakabasak toy "Biag ti maysa à lakay wen-no nakaam-ames á bales" umokookk ditoy isipko ti nobela á managan "La tumba de hierro sinurat ni Enrique Concience".

Kadaguiti binulong ti "Biag ti maysa á lakay wen-no nakaam-ames á bàles"

adda lumtaw kadakuada à nasayaat nga ulidan, utang à panunoten ti tumung-gal tao. Maipakita unay á pudno kadaguitoy binulong, no adda ragsak, no adù ti mabuybuya nga agkakaim-nas à sab-sabong, sumangkaadu met daguiti natarumamis à siit à mapayat kadaguiti nagbabaetanda, ket adadda ti maapit á kinadaksangasat no saan à maal-luadan.

Ni Manuel, bayat ti tiempo â panagayanayatda ken Maming, impagarupna toy dagà à kas namayenmeng ken nakaayayo à "Paraiso" ¡ay! ngem dimteng ti nakaalaliaw nga horas nga iti ked-deng pinagbalin-na à ngi-oat ti revolver.....

Mapaneknekan kadaguiti sao ni Manuel à ti sak-klang ti Dios, sak-klang ti lintèg ken sak-klang ni ayat, awan nabaknang, awan napanglaw, awan nangato, awan nababá; padapada amin ti tao.

Usiguen ta panunotmo, naayat nga agbasa, no aniat, napatpateg à reb-beng ti maysa nga inanak ken inana wen-no ti kasimpungalan ti ayat ken kararwana.

Luktam ngaruden toy á pagbasaan, tapno agpen-nek-ka kadaguitoy sinaok.

Pedro Carino Tapia.

Manila, 1909.

BIAG TI MAYSA A LAKAY

WENNO

Nakaam-ames á bales.

———:o:———

Nakal-tang ti rabi-y...... ti im-nas ni talna nagsalaknap iti isu amin soksok; daguiti narnuay á parsuat' ditoy lubong naidalitda met amin ti nalamuyot á sidong ni turog; awan á pulos uray apagkanitó man ñga anabaab á mangriribuk wenno mangdadael ti ulimek á sapasap, ket ti nalami-is á kasaor nagtalna ti pul-oyna, ket nasam-it ñga ira-irna diman mang-ñge-gan kadaguiti nalang-payak á sang-sañga daguiti agkakatayag á kay-kayo; ñgem nupay no kasta ti bulan, sa-an á maogutan ñga ub-bog ti nailañgitan á pampanunot, natiri ñga asawa ti ari daguiti bit-bitweñ á kas saritaen daguiti Griego, sumiñgising idiay nagtatarip—noñgan daguiti napudaw ken nasin-áw ñga ululep ti tañgatang, ket ti nasilnag á lawagna in-na iburay idiay ili á managan X....... Nupay nañgitingit daydy á rabi-y, dalong-dong ni ulimek bino-ñgon-na iti isu amin á lubong: adda man dua á lal-laki, lakay ken agtutubo á magmag-nada ñga agturong idiay dalan á sumalbag ti nalawa á lansañgan ti paguilian.

Apaman á nakadanonda idiay nasaó á lansañgan, inda tim-mugaw á nagabay ti rabaw ti bató á nadalum-pinas ñga adda á naipinipin ti linong ti maysa á narukbos á lugó. Daydi lakay kas ipaduyakyak ti rupana á malawagan ti bulan

nalabit ñga adda aguin-nem á pulo á tawen nan; ket sana kinona di kinakuyogna.

—Yaman pay ta addata Carlos, ñga agway-wayas; ditoy ayanta awan ti sabali á tao á makang-ngueg iti in-nak kenka saritaen á kas inkarik.

—Yamanek unay, no aramatem ti dak-kel ñga anos á mangsarita kaniak daguiti nagnagna-am bayat ti panagbiagmo—kinona á nagdawat daydi agtutubo, wen-no bumbumaro.

—Wen, Carlos in-nak kenka itá saritaen ti panagbiagko, daguiti nar-nuay á napaspasamak-ko idi agtutu-boak pay laeng; saritaek kenka ti na-pudpudno á biag ko ñga inganat't ita awan pay nañgibuksilak, ta pan-guepko ñga itanem idiay sakklolo daguiti tawen ñga aglabas; wen ti nakaal-al-liaw á panagbiagko á kas parparató wenno mayyarig kadaguita sarsarita ñga ub-baw á sinurat ken pinalpaltuad laeng daguiti ma-nunorat (escritores) ñga awan sabali á pang-guepda no diket inda pon-noen ti lubong ti biníg á kalawakaw ñga aramid; ñgem daytoy "biagko" awan matung-poñgam kenkuana á na-imnas á naglasúd no diket napulpulos á kina-dakes, kinadang-kok, pannañgibales ken dára á naiparok-pok, ket nalabit ñga awan iti maiyab-bagda á laing iti ung-ung-putem ñga adal, nupay no kasta sinanama-ak ñga adda maitulongda kenka iti inka panang-lasat ti narikut ken napeg-gad á ta-aw ni biag; ta reb-beng mo ñga am-moen ñga iti biag ditoy tay-ak á paglu-lua-an adda ñga agna-nayon á nalikmot ti nar-way ken naduma-duma á

peg-gad, ket no saan á maseknan ida, isudat' mañgirareb ti biag idiay nakaal-al-aliaw á bay bay ni dak-sang-gasat ¡Asi ka pay Carlos no saanka ñga agal-luad! nangròna unay itá, ta adda ka ti tawen á kasam-itan ti biag, ti duput (primavera) panagbiag ditoy, lubong, ket awan ti inka mabuy-buya no di binig á pintas, karayo, sayaksak, nam-nama, libnos ni parparmata, ayat ken natarnaw á saniata; ngem Carlos al-luadam daguita inka mabuy-buya ta ísudat mañgayaw ti riknam tapno inka alá pumi-song idiay nasipñget á derrawang ti nakabut-buten á pagbanagank. Anansata Carlos, no saanmo á kayat á malak-aman ti nakar-ariek á took, no saanmo á kayat á domas-al kenka ti ima á nabantot ni dak-sang-gasat, no saan-mo á kayat á mapasamak kenka iti in-nak napasamak ñga isut' ita ti mang-tutook ñga agnanayon toy baguik, lik-likam ket umadayoka kadaguiti imnas á nailuboñgan, ayat ñga ub-baw, sayaksak á kalawakaw ta isuda man ti mañgayaw ti kararwa tapno aguyas á kas uleg ti karuguitan ti naruguit. Patalguedem ta puso, waknitam, ti kumot ta panunot tapno lum-taw ka kadaguiti al-lon á mañgidadanés, ket-imnas ti biag á nakaay-ayo lakamemto ñga agna-nayon. Carlos, adayoak unayen ti pang-guep-ko á saritaen kenka ket itan innak ruguianan,

Limtuadak ditoy lubong ket diak man nakita iti rupa ti amak, ta adda á natayen idi sikug-nak ni ina. Nayanákak ti sakklolo ti kinapang-law, ñgem nupay no kasta bayat ti kinamaladagak tinaptapayanak kadaguiti imaña á naayat daydi

daydayawek unay ñga ina; ti laguipna kaniak, dinto man maunas ditoy panunotko ket daguiti nasam-it nga al-luadna impa-ayna amin kaniak ta siak piman ti in-na nangimalditan kadaguiti rag-ragsakna, ayat á nalaus ken nalibnos á nam-namana ñga agsagaba wen-no aguibtor ti naisekan rikut á panagbiag ditoy rabaw ti daga, inkarkarigatan-nat nagsapul iti in-na pinangtaraken kaniak nupay ti nalap-it á baguina dina kuma karbeñgan; tinarigagayan-nat nagbiag á marigrigat maipoon amin kaniak; ñgem ¡ñgamin man! kinaulpit, kinapalanguad ti in-nak pinagsubad kenkuana.

Idi adda pito á tawenko, inser-reknak daydi ina, idiay pagadalan wen-no "Escuela pública", ta agadalak ñga agbasa, agsurat ken dad-duma pay á mayan-natop ñga adalen ti maysa ñga agdamdamo. Nupay siak ti kaubiñgan ken kabassitan á simbrek ñga agadal, im-mokook ditoy kararwak ti nalaus á gartem á makasursuro. Agpayso á siak ti kabas-sitan ken kaubiñgan ñga nagadal ñgem nupay no kasta diak man ket maatiw kadaguiti ka-adalak, isut gapuna, daydi mañgisursuro kadakami nalaus ti ayatna kaniak; tung-gal madanunan ti aldaw ti panagrikep daydi pagadalan siak á siak ti makagun-od iti "premios" kadaguiti isu amin á pagbasaan ñga adalen; gapuna, nalaus ti panañgidaydayawda iti saririt ti ulok, daguiti pangol-lüen ti paguil-lian ken nangnangruna unay daydi apo "cura".

Idi naturpusko amin ñga ad-adalen idiay "Escuela pública" tinarigagayak unay ti mapan

idiay Manila ta in-nak kuma ituloy iti adalko, ñgem daksangasatak unay á nayanak ditoy lubong, nakawesan ti dalongdong ni kurapay ti gasatko, ta nupay kasano ti tarigagay ken dak-kel á gartem ti pusok ñga agadal tapno kasta maragpatko kuma ti pagarian ni sirib, awan met ti mabalin di nakakaási ñga inak, ñga inna itulong iti panagadalko, anansata kapilitan á saanak á nagtuloyen; ket idi agtawenak iti sangapulo ket lima, simken ditoy kararwak ti imnas ni tarigagay ñga agsapul iti panaraon ti bagui, ta makitak met di ay-ayatek unay ñga ina á mautuyan daguiti pigsana, isut gapuna á simbrekak ñga agsursurat (Escribiente), idiay "tribunal", ket impa-ay ti man-nakabalin unay á Dios á tung-gal agtapus ti bulan umawatak ti bas-sit á gunguna (sueldo) ñga isut' yanaymi ñga aguina ñga igatgatang ti nangnangruna á masapsapul á pagbiag.

Awan sabali, nga adda iti panunotko no saan ket ñga agtalinaed ti biang ken arpad daydi ayayatek á naganak kaniak, ket awan á pulus ti uray apagbas-sit man ñga añgep â nangisit á makaitured á mangul-la-ap toy nalibnus ken nasin-aw á panunotko ¡Ay wen aya! ¡Nagsam-iten ti laguipda daguidi aldaw ñga nalausan pardas á naglabas! no sumken ditoy panunot ko ti nalibnos á laguip daguidi ñga aldaw pusok ti mamikpikapik ket rang-gas ni mangama, nga rabnuten-na ti riknak......

Am muem Carlos, ñga iti ta-ot' ditoy luboñg ti arigna, maysa á rusing á nalibnos, ket apa-

man á tumobo ken dumak-kel agbaliw iti buyana, ti rangpayana, in-na añgayen daguiti nadumaduma ñga agtaytayab tapno inda agapon idiay nasalimengmeng á sangsángana, gapuna Carlos, ñga idi dumakdak-kelak mariknak met ñga agbaliw ti riknak ket libnos ti panunotko mapurar ti silnag daguiti naka-ay-ayo á buya ti lubong, nasad-ya á panpanunot agal-alinono daman ditoy isipko, ket inda lalailuen toy kararwak tapno kasta ma-añgayak ñga agbuya kadaguiti nadumaduma á sayaksak ken pintas ñga addat ditoy rabaw ti dagá.

Ti sam-it ni gartem mangrugui á sumamay ditoy pusok, ket nailangitan á namnama mariknak á sumulbod ket agsalaknap ditoy kararwak. Awan sabali á naimaldit ditoy panunotko no di Linig á tarigagay ñga agbiag á naka-ay-ayo ket inyarig ko toy luboñg iti maysa á sidoñg á napnut' sabsabong ñga agkakabangló, ket ti nasam-it ñga ayamoomda inda pon-nuen ti tangataüg; inyarig ko, ulítak á sawen, ti kas maysa á sak-klolo ti isu amin á kita ti imbag. Sumantak ti sulbod ni namnama ditoy kararwak ket di santak na á naka-ay-ayo limtuad met kenkuana ti sabong á napusaksak ni ayát. ¡Ay wen ni ayát nasamít á baliksen daguiti bibig! isut' apuy á nadiosan ti parsua ditoy rabaw ti dagá; isut nasin-aw ñga ub-bog ni sam-it á mangtaraken kadaguiti kararwa; isut kawar á nailañgitan á mamagsisilpo ti amin á puspuso tapno ti sañgaluboñgan á parsua ag-titin-nakunay-nayda ñga agtalinaed ti sakklolo ni

talna; isut linteg á nakanatad ti Dios ket awan ti makalabsiñg uray si-asinoman.

Rumikna kaniak idin, Carlos, ni ayát ket maysa á balasañg á kapintasan ken kaem-maan ditoy ili, arigna ni Cleópatra á maipanguep ti libnos ti rupana ken sayaksak daguiti matana naikuloo piman ni Antonio maysa kadaguiti turayen ti pagar-rian á Roma; arigna ni Armida á nangayaw ken Reynaldo, ket day-toy nangtalangkaw toy kararwák á balásang, anak á bugbugtoñg ti pañgolo ken amá á natan-ok ti paguilian (Capitan municipal). Isut' masasaò á kabaknañgan ditoy ñga ili ken natulok á gayyem di apo Cura. Am-mom, Carlos, daguidi á panawen (tiempo) ti apo Cura isut' pannak Dios Ama ti Ili, ket ti apo Capitán isut' pannaka Dios Anák.

Nupay day-di á balasang á nañgayaw iti riknak, anák ti cabak-nangan ken pangolot' ili, ket siák may-saak laeñg ñga anák ti napañglaw ken kababaan á tao ditoy ili, inrok-noyko kenkuana ti, pusok ken kararwak, ket diák man tinaliaw á pulós di nauneg á derrawañg á nañgba-et kadakami. Nupay nakaay-ay-ay di kasasaadko ñga agbiág inawatna á sirasagsak daydi nasantoan ñga ayât ñga indatonko kenkuana, insapatami ñga agpadpada, ket naimatañgan dayta nasilnag á bulan, daguita narañgrañg á bitwen ñga addat mañgriwétriwét á tañgatañg ken daytoy ulimek á nañglaw-law kadatá, ñga ayaten-nakto ñga agnanayon kasta-ak met, uray nadangkok á patáy rab-nuten-na ti biág mi ñga agpadpada

dikamto lumabsiñg ti nadiosan á kariñgkarí.

¡Ayaunay nagsam-iten toy biagko idi adda ñga ayayatek ken ayayaten-nak met daydi á babay! kenkuana inyawatko amin ti kararwak ken tal nak, kenkuana intal-limeñgko á siraragsak ti isu amin á gartem ken tariñgagay toy pusok, maipoon ti karina kaniak, inayatko ñga impadpaduma ti rikut iti panagbiág, inabkak á siraraem ti "cruz," ni rigat gapú kenkuana; isu met nangted tibker ti baguik ken nam-nama á rumupir kadaguiti naka-am-ames ñga alinono ni daksangasat. Idi ay-ayatek daydi á balasañg makitak á lumawa daydi lawlaw (Horizonte) ti biagko ket idiáy nasin-áw á tañgatañg ti kararwak, masaliwan-wanan daguiti inaták iti makapurar á rañg-rañg ni bul-lalayaw ni imnas ken sayaksak, ket awan á pulos ti panañgipagarupko kadaguidi á darikmat ñga in-nakto mapagteng ti maysa á bigát á naka-al-aliaw, bigat ni sipñget ñga in-nakto lak-amen wen-no sagabaen ti ruñgsot ken dawel ni ayat.

Maysa á malem á napintas ti bulan ti duppú (Primavera) ñga iti narañgrañg ñga init naalumamay á lumned ti laud ket daguiti tumatayab guibusanda daguiti naim-nas á sayañg-guseñg akas inda ipal-tiiñg ti idadateñg ti rabi-y, ket masay-ya-say-ya da ñga agapon kadaguiti sañgsañgá daguiti narurokbus á kaykayo, nagawidak idiay nanomó á balay mi idi nalpas amin daguiti pinasuratanda kaniak idiay "tribunal" ket apaman á nakasañgpetak, inyawat ni ina kaniak ti maysa á surat ñga impan ti maysa ñga ubiñg á saan-na ñga am-am-mo. Li-nuktak á dinardaras daydi buñgon-na (sobre)

ket binasak á sipipikapik, ket isu daguitoy á binatog ti sinagudayna:

"Ay-ayatek á Manuel: urayenka ñga urayen ditóy kamuy-muyoñgan ti balay-mi ta adda nasken unay á saritaek kenka; biruken-nakto ditóy karemrem-meñgan daguiti rosrosal, tapno awanto iti makakita kadatá báyat ti panagsaritata. Umayka á saan ñga iagkurañg tapno awan ti aniaman ñga inta mapasamak.

Toy kabsatmo a saán á malipat.

"Maming"

Apaman á naimutek-tekak iti sinaguday daydi á surat, dinagusko ti im-mulog á diakman ket intaltalek ti panañgayab kaniak ni ina. Idi addaak idiáy dalan mariknak ti keb-ba-keb-ba ti pusok á kas inna kaniak ipalti-ing ti nakaam-ames ñga innak mapasamak, ñgem diak man ket intal-talek daguidi á palti-ing ta iti ayan ti panunotko adda á naymaldit ken Maming. Idi á nakadanonak idiay batog ti kamuy-moyuñgan, kinalay-atko daydi alad ket saak naguin-inayad á im-masideg idiay karemrem—meñgan daguiti sosrosal, nadatñgak ni napintas á Maming á nakatugaw ti rabaw ti nadalumpinas á bató ñga adda iti nag-babaetan daguiti mulmula, ket daguiti nalamuyot á ramramayna inda abal-balayen ti maysa á sabong á nabissag ti rosal; ket nasirmataak daydi napusaksak á rupana á tinapkan ti bis-sag ni patay ket daguiti napuñgay á matana nadigus ti lua ni pait ken ladingit. Idi addaak

ti likodna nagtimkak á sialumamay tapno iti kasta saan á mak-klaat iti isasangpetko.

—Maming ¿aniat ita ti mapasamak? apayapay á naladingitka?

Intaliaw na di rupana á naliday kaniak á kas nasdaaw sa timmakdder idiay tugawna ket inyawatna di imana á napudaw kadaguiti imak, ket sanak inangay ñga agtugaw kami, ket nagtimkan á sialumamay.

—Yaman pay Manuel-kinunana-ta immaykа iti panangayabko kenka; sinuratanka tapno umayka á saan ñga agkurang, ta adda nasken unay á saritaek â napasamak ko idi malem kalman.

—Ania dayta napasamak mo á kunam kaniak Maming?-Sinaludsod ko kenkuana á nagsid-daaw saritaem, lawlawagam amin kaniak tapno maunas daguiti duadua á mangul-laap itoy panunot ko.

—Wen, saritaek amin kenka,-kinonanat' simmungbat-ñgem dawatek á saan ka á maklaat —sana-rinauguian ti nagsarita:

Idi malem kalman, idi addaak ñga aguid-idda idiay siledko, simrek á naguin-inayad ni Ama ket dinagusnat' napan idiay lamisaanko, sana linoktan dayti "cajon" á nangidulinak kadaguiti sursurat mo kaniak, ket in-na nasarakan daguiti sursurat mo, innala na amin, sanak inayaban idiay ayan na. Apaman á nakaasidegak kenkuana nagsaludsudan-nak ket nalaus iti pungtot na, ¿siasino iti akinsurat kadaguitoy? kinona á nagpiguerguer kaniak. Ti nalaus á butengko ken panagdayaw ko kenkuana linapdanda toy dilak ñga agbalikas ket diak man naitured á sinom-

batan; ñgem nupay ni ulimek immapay kaniak, daguiti met laeng sursurat iti napigsá á mañgipulong kenkuana ti adda á kasasaadko; naguñget ti napalalo ket kinonana kaniak á namiguerguer: "Ammok amin ti ilemlem-mengmo ket awan á pulos ti mabalinmo kaniak ñga ilimed; nabatad ñga ammok á sika, ken Manuel, agayan-ayat kayo á dua ñgem uray kaanoman, uray no agtinnag ti lañgit tapno gaburannak, no addaakto pay laeng ditoy á biag, saanto á matungpal ti nadangkes ken naalás unay á pangguepyo ta rebbengmo ñga ammoen ti dayaw ken nañgato á dára ti poontayo á sangkabagui saan danto ñga ipalubos uray aniantot' mapaspasamak. Rebbengmo á panunoten á nalaing, waknitam ta panunot á nakudrepan, no inkanto laeng soruten wenno aramiden dayta naalás á gutók ta naisekan tured á kararwam, mabalinmonto á kunaen á napukaw mo aminen ti ayat ken dongñgok kenka, labsiñgem to met dita nakul-laapan á panunot ti laguipmo kaniak ket unasenkanto met ditoy laguipkon. No pudno met laeng á managtungpalka kadaguiti naganak kenka ken am-mom á tungpalen ken dayawen ti nagtaguibi kenka idi awananka pay pigsá, dawatek á lipatem, laksidem dita natalankawan á rikna ti ayat mo ken Manuel, rabnutem dita kararwa dayta naruguit á gartem á kupkupikupam, tapno ti kasta ti dayaw ken natan-ók á naganko ditoy paguilian saan-to man á mauy-uyaw ñga agnanayon dinganat' tanemko". Kalpasan daguitoy á salaysayna kaniak dinagusna ti rimmuar idiay sile.

ket intogot na á innala daguiti sursuratmo á nasarunkaranna.

¡Ay wen aya ti lubong Carlos! kinona di lakay á nagnga-retñget-napudno ket saan á malibak á ti ama ni Maming nabaknang ken tao á natan-ók ditoy paguilian, ket siak maysaak laeng ñga anak ti napanglaw, tagabo ñga agnanayon ti rigat, nalap-it á parsua ditoy lubong; ñgem, ¿saan kami aya ñga agpadpada á tao á pinarsua ti maymaysa á Dios á mannakabalin? ¿Idi pinarsuat' Dios daguiti tattao á sañgaluboñgan pinagdumadumana idá tapno ti kasta adda nababbabá ken nañgatñgato? ¿Dayta Dios á kuna á pagraeman ken pagtaklinan daguiti parsua, isut' poon ti adu á riri ken na las ñga aramid? ¡Narikut á panunoten! . . . Ni amá ni Maming uyawenna ti pannakayanak-ko á kas basul á nadagsen idiay sidong ti kinapanglaw; saannak á maikari ken anakna ta napanglawak; ñgem no ut-uto-uten á nalaing ti kasa-saadmi ñga agbiag ditoy lubong, kunak ñga agtured ket saannak á maallilaw á natantan-ók ti adda a kasa-saadko ñgem iti isú; siak napanglawak diak libaken ta isut nakaikariak á nayanak, ñgem awan á pulos ti rinangasak á kapadpadak á tao, awan ti pinagled-da-angko, ket agbiag-gak iti buñga ti pigsak â sinibogan ñga agnanayon ti ling-et ñga agsayasay ditoy muguingko; ngem isú nupay no nabaknang ken tao ñga natan-ók iti paguilian á págraeman ti sangkaili, agbiag iti buñga ti ling-ét daguiti annak a nakáy ay-ay ti ili á saan ket

ñga agtaod ti napudno á pigsa ken bannogna. Paglasinem itá Cárlos no siasino kadakami á dua ti napudno ñga agtungpal iti bilin á nakanatád ti Dios. ¡Nakay ay-ay ti kasasad ti lubong Carlos, napunno ti adú á kinadangkes! ¿Agnanayon ñgatá daguitoy á mabuy-buya? ¿Ipalubos ti Dios ñga agsaknap ti amin á suksuk daguitoy nakil-lo ñga aramid? Nupay kastat' kaikarian, saan á mapukaw ditoy kararwak ti nam-namak; saan ñga agnanayon ti sip-ñget ti rabiy, dumtengto ti naikari ñga aldaw ti lawag, ket daytanto ñga aldaw isut' panagbal-ligui daguiti annak ti ili daguita pañgen ti nakay-ay-ay á parsua, daguita tagabu ni rigat, daguita natibker ken natan-ok ñga annak ti ling-ét ñga uy-uyawen ken tuto-oken ñga agnanayon daguiti sumagmamano á taó ñga agkunkona á natanók ti paguilian, ñgem ti pusoda nagulib, nagbalayan ti nakaar-arriek ñga ig-gues ni agum, natangken arignat, bató á pamolinawen. Ti nasantoan á pang-guep ti annak ti ili lumtawto á saan ñga agkurang idiay kalutlutan ni dangkes, ket iti mabiit lumgiakto ditoy lubong ti init á nasilnag ti Dios, ni linteg ket saraysay-nanto ti agsalaknap á padapada kadaguiti isu amin á parsua ti mannakabalin.

Adayo-ak unayen Carlos iti innak kenka saritaen ket ituloy ko ti panangsarita ni Maming iti inna piman napasamak-kinona daydi lakay ken Carlos, ket sana-rinuguian manen ti nagsarita:

Nupay kasanot' paminagbagá ken pannagonuñget ni ama kaniak dinanto man makil-ló ti

nakemko, ammok Manuel, ñga iti insapatak kenka ñga ayat arigna ti ostia (hostia) baguí á nasantoan ni Cristo idiay altar; ñgem Manuel rebbengta á panunoten ti inta masak–bayan tapno iti kasta no dumtengto ti nakaayayo ñga aldaw, ñga inta panagroknoy ti sang–ñgoanan ti pannakabagui ti Dios ditoy rabaw ti dagá ta intanto awaten kenkuana ti singgalot' ni ayat, awanto kumá uray bassit ñga ulep á nañgisit á mangdadael wenno mañgul-laap ti nasináw á lañgit ti pannagayanayatta. Kinona ni ama ñga uray ka-anoman, uray aniat' mapagpagtengto saanna ñga ipalubos á maaramid ti gandatta á tungpalen, ket no innakto laeng saluñgasiñgen ti kayat na naka-ay-ay-ayto ti pagbanagak ken pagbanagamto met, isut' gapuna á surutenta á nalaing wenno inta ammirisen ti rumbeng ñga aramiden, tapno ti kasta awanto ti makatiped iti nailañgitan á pangguep daguiti kararwata. Manuel, am-mok ket nalatak ti poon ken gapuna á madí á tuminpuyog ti pakinakemta ¿Ammom ti poonna Manuel?...

—Saan, Maming-kinonak ti simmongbat kenkuana–ñgem nalabit maipangguep ti guid-diat ti kasasaad tayo ñga agbiag ditoy lubong.

—Isu dayta Manuel–tinopñgarnak ni Maming– Isú dayta Manuel, awan sabali, ti guiddiat tayo ñga agbiag, ñgem dika kunaen wenno laglaguipen daytoy á banag, ta siak nupay kaguranak ni ama, saankanto á lipaten, ket ayatenkanto ñga agnanayon kas inulit-ulit-ko ti namin-adu ñga insapatá kenka á siká ti biag toy

biagko; ti Dios adda á siimatang ket lak-amekto á saan á bumorong ti dusana no kas innak labsiñgen wenno saluñgasiñgen daguiti nalpas ko ñga inkari kenka; ñgem Manuel, ipalawag ko kenka ti napudpudno; siak diak kayat á pagluksawen ni ama, ta nakautañgak ti adu, no saan ñga isu, saannak kumá á limtoad ditoy lubong, ket dakkel ti utang ko kenkuana uray tadtadek ti baguik, idaton ko kenkuana ti biagko, diakto pay laeng mabaybayadan ti dakkel ñga ayat na, ti impaay na kaniak á dungñgona, ti adu á banbannogna kaniak, gapuna ñga agdawatak kenka kumá, ta ipaaymo ñga ayat, ipopoon mo kumá ti ayatmo kaniak ñga immokook dita kararwam ta panawam daytoy ñga ili, umadayoka, inka idiay Manila apammo tuloyen ti agadal, ket no inkanto magun-od ti balañgat ti sirib, agsubli-kantot' darás ditoy, ket nalabit ni ama ituloknanto á maaramid ti nasudi (sagrado) á tarigagay daguiti kararwata; aramidem kadi Manuel daguitoy á dawat ko tapno ti kasta matungpal ti karinkarita ¿Mapanka, Manuel, idiay Manila?

Diak man naitured á sinongbatan darás daydi á saludsud na ta naiñget á duadua, busakenna ti utekko, naka-al-al-liaw á masakbayan iti agparang kadaguiti matak, ket kararwak kas malmes ti alinono ni mañgamañga. Idi saanna á mauray ti sungbat daydi saludsudna kaniak, inulit na manen ti nagdawat, ket lulua á natarnaw umarakanak kadaguiti napuñgay á matana.

—¿Apayá Manuel á dinak pay met sungbatan,

no kayatmo á tungpalen wenno saan ti tarigagayak ñga aramidem? Rigatem ayá a panawan toy ili á nakayanakam tapno ti kasta matungpalto kadaguiti masakbayan ñga aldwa ti gandat-ta? No kasanot' leddaangmo á pumanaw ditoy ñga ili, nalal laló pay ti leddaangko á panawam, ¿ñgem ania ti mabalin ñga aramiden ket isut' nakaikarian ñga agbiag? Anansata, Manuel, no napudno met laeng ti insapatam ñga ayatmo kaniak, no tarigagayam ñga agtungpalta, aramidem ti dawatko kenka, inka idiay Manila inka-alá agadal ket dayawmonto ñga agnanayon, uray tumapok to ti baguim ti laguipmo saanto á maunas kadaguiti tattao.

—Wen Maming in-nak idiay Manila tuñgpalek ti pagayatam, uray dumas-ál kaniak ti dawel ni took ken peg-gad, anansata kastat' tarigagay mo saan-nak á sumupring, uray biagko pay ti dawatem itedko kenka, ta sika awan sabali ti nañgimalditak ti amin á namnama, ragsak, im-nas ken bileg toy kararwak; ñgem ipa-aymo kuma ñga ayat ta agdawatak kenka iti maysa a bánag no mabalin, itedmo kaniak á liwliwa iti in-nak ipupusay kenka, ñga ikarim á dinakto lipaten ken labsiñgen dita pusom, ti imnas ni ayat ñga insapatam, inkarim kaniak, bayat daguiti aldaw á kaawankot ditoy.

—¡Manuel!—tinopñgarnak á nagsen-naay—Manuel, ti nalpas ñga inkari reb-beng á tungpalen, namin adù ñga insapatak kenka ket reb-beng ko á tungpalen, gapuna á dinak dawatan iti baró á kari ta maminsan laeng iti panagkari, ket no

inkanto idiay Manila, dawatek á dinakto lipaten no inka alá maangsab ti ayamuom á nabang-ló daguiti napanayag á sabsabong idiay ñga ili, ta kunada ñga idiay á dagá isut' nagpupunipunan daguiti amin á mabuybuya ñga agkakapintas á mangul-laap ti matá ken kararwa. Awatem Manuel, daytoy ladawak (retrato) ñga isut' kumoyog kenka ñga agnanayon ken daytoy singsingko; sapay kumá, ta ti nañgato á lañgit iturong naka iti nasayaat á dalan ñga awan iti peg-gad na.

Inawat ko kadaguiti nalamuyot ñga imana daguiti nañgina á tandá ñga intedna kaniak ket inted ko met kenkuana daydi maymaysa á singsing ko ñga isút in-nak tinawid di amak á diak man ket nakita.

Ti sipñget ti rabiy rugyanna á kumutan toy lubong ket idiay tangatang ñga awan uray apagkanito ñga ulep na, agparang met daguiti narangrang á bit-bitwen, ket ti bulan á nasilnag sumingising idiay likudan daguiti banbantay ñga agkakatayag idiay daya, ti nañgato á lañgit iburay na ditoy dagá ti sayaksak na, ket in-na ab-buñgayen wen-no gutoguten ñga agtalinaed ken ragsak daguiti kararwa á naladiñgit ken naisekan rikut; ñgen; ¡ay wen a a daguidi á darikmat!. . . Ni nakas-ang ñga ulimek pinekpekanna daguiti ñgiwat mi; daguidi á darikimat kas napukaw ti riknak, ket barukongko arignat' marba ti pigsat' kebbakeb-bana; kayat ko ñga iburay amin daguiti luluak ñgm ni nadangkes á rikut tambakan na daguiti naliday á matak; ni Maming nalaus met iti sañgit na; ¡ay nakaro á pait! . . . .

Idi kasdi á sumipõgeten, nagtimkannak ni Maming ket ti anges na arignat mauyos, agkibitkibit ti saib-bek na, kinona na kaniak:

Orasen Manuel; intan alá agsinan sapay kuma iti Dios ta agsublikat darás á sibabalañgat kadaguiti saan á malaylay á sabsabong ti sirib, tapno ti kasta matungpalto kuma á saan ñga agkurang daguiti kalikagumta ñga agpadpada. Agpakadaakon kenka Manuel, ket ti natarnaw á laguipmo addanto laeng á sibabatík ditoy panunot ko; agpakadaakon kenka dika malipat. . . .

Kalpasan ti nalausan ladiñgit á panagpakada na kaniak, ti karabukubko kas nappelan, ket diak man nabalin á sinumbatan, mariknak á kas innak lem-mesen ti nakana ñga ut-ut-ken samoyeng; arigko ti maysa ñga agtiwel á saanko ñga ammo iti innak aramiden; tim-makderak di tugaw ko, ket idi tumakder ni Maming rinakepko di nalamuyot á baguina á diak man ket napuotan ti in-nak inaramid; inabkak ti nabangló á ñgiwat na ket daguiti nalabaga á bibigna inbátik kadakuada amin á riknak, biag ko, kararwak, namnamak, saniata ken gartem ti pusok; ayat á nailañgitan. . . . . . ¡Ay Dios ko! . . . . saak sim-mina kenkuana.

¡Nakana á paguel iti gasat ko Carlos! diak am-mo iti maypaay ñga aramidek kadaguidi ñga aldaw. Carlos no sikat' ñgata iti nakapasamak kadaguidi á took nalabit ñga inawagam ti igam á natarumamis ni patay tapno ti kasta manungpal amin á rigat á sagabaem ¿Isut' kaikarian ti parsua, matutook ñga agnanayon? ¿Nay-yanak

ti tao tapno agsagabat' amin á kinadawel ti lubong? Ngem siak naitured ko amin daguidi á sagabaen, binaklay ko ti "Cruz" ni ayat á nakailansaan ti kararwak ken biagko; alinono á napigsa ni Daksangasat iti mañgirareb idi kaniak tapno ti uneg ti derrawang ti baybay ni peg-gad maytanem ti kinupkupikupak á ragsak ken namnama; ngem daguiti bileg ko saan á nasnaayan ta ngamin man, pigsat' namnama tinaraunannat' baguik, ket im-nas ti saniata winaknitana ti isipko á kinul-laapan ni mangamangá, rinupirko á situtured daydi nakaay-ay-ay á kapayak, ta dakkel ti nam-namak nga innak maragpat, saan nga agkurang ti nasam-it á bùñga ti nagban-nugak. Awan agban-nog á saan nga aglakam; iti agmula agapit; ngem ¡Amangan . . . no sabalinto ti agpuros ti búnga daguiti mula! . . .

Maquitam itá Carlos ti bileg ni ayat, maipuon ken ayat, daguiti sangalubongan á parsua esmanda ti agbiag á nakaayayo, uray tagaboen ida ni rigat didaman ikankano; aglak-amda iti adu á paguel, inumenda ti apró ni sen-naay iyarigda ti diro á nasam-it, maypuon amin ken ayat. Ni ayat isut' bileg ti kararwa, gapu kenkuana, daguiti tat-tao sang-atenda ti bantay ni dayaw nupay biagda ti agpeg-gad; napaspasamak á nakaalaliaw ditoy rabaw ti dagá, daguiti nakaay-ayo á naararamid, nagtaudda amin ken bileg ni ayat.

Apaman á nakasangpetak idiay balay, dinagusko iti napan ken ina. Ag-lutloto á madama idi masangpetak; kinonak kenkuana ket naiguid-

dan met ti luak á narakanak.

—Alá ina saganaem daguiti pagananayko, ta no agsapa lumuganak ti punting á mapan idiay Manila, ta in-nak tuntonen iti gasatko á nayyanak...............

Apagdeñgueg ni ina daguitöy ñga in nak insawang, nasdáaw iti napalalo sanak inappungol ñga inserrek idiay uneg ti balay; nagsaludsudannak no ania ti puon ken gapuna ti papanac idiay Manila, ket impalawag ko kenkuana á dinardaras.

—Saritaek ita kenka ñgem atid-dog unay ti pakasaritaanna...........

—Manganta pay ñgarud anak-ko, kinonana á tinupñgar daydi panagsaritak,

Binayan-nak ni ína idiay uneg ti balay ket apan-na intuloy iti pangrabiimi, inayaban-nak á nañgan, ñgem nupay nasayaat ti nasagana á kanen, awan imas ti kaanko kasta met ni ína, ta siak binalayanak ni la-dingit ket ni ína, mamikpikapik ti dukot. Apaman á nalpas kami á nañgán indulin-na daguiti nagkaanan mi, ket sakam simrek idiay balay.

—¿Ania á pangguep anak-ko—sinaludsodna kaniak á sipipiguerguer—ti papanam idiay Manila? Saritaem man kaniak no adda dimo kinayat ditoy balay, wen-no adda nakabasulam kadaguiti agturay ti ili tapno ti kasta agtalawka?

—Awan ina-kinonak ti sim-mumbat—ñgem adda maysa á banag........

—Ania dayta á banag?—Sinaludsod na ket nakigtut iti napalalo.

—Agtalna ka ína ta in-nak kenka saritaen, dawatek á saanka á maklaat, ta awan ania-man. Rinoguiak á sinarita ket isù nagtamed á nagdengueg.

—Kadawyan ti agbiag ditoy rabaw ti dagá, saan á duaduaen ñga iti tao agbiag ken ayat; tao ñga awan es-semna ken pintas arignat' bato á pamulinawen, wen-no nagdutdot ti pusona; anansata, maysaak kadaguiti parsua ti Dios á natalungadingan ti rikna ken panunot, diak man mabalin á labsiñgen ti linteg ñga impabaklay na kadaguiti tao, gapuna á siak inaremko ti maysa á balasang á napintas ditoy ili, ñgem maysa á banag iti makatipa ti panagtungpal mi, ta ni amana in-ña inkari ñga uray aniat' maararamid dinanto ipatulok. Daytoy á balasang isut' anak ni apo "Capitan" nabak-nang ditoy ili; ket daytoy napanglaw á kasasaad tayó ñga agbiag isut' puon ken gapuna ti dina pañgitulokan iti panguep mi. Gapúta awan pañgalkalapkapan ni Maming á in-na pañgayayo ken amana napanunot na ñga in-nak idiay Manila, in-nak agadal ta no makagunodakto ti gasat, ket no balañgat ni sirib, isangpetkonto ñga iroknoy kadaguiti arpad-da á natan-òk, nalabit ñga iti tartarigagayak maragpatkonto á saan ñga agkurang. Wen, ina, narikut á pampanunoten ti isisinak dita sibay-yo, ni ladiñgit salbaguen-na toy pusok, ñgem ¿ania ti mabalin ñga aramiden no isut' gasat ko á nay-yanak? awan iti pabasulek á sabali no saan ñga iti lañgit á puon daguitoy á kapayak; gapuna ina dika lumdaang,

ti Dios padapadaen-na ñga aywanan daguiti parsua, ket no awanan-nakto laeng ti gasat, no umapayto ditoy baguik ti ìma ni daksangasat wen-no masnaayan ti bileg ti baguik idiay kasikuran ti dalan ket dumasáltó kaniak ti natarumamis ñga igam ni patay, naragsakto ti rupak ñga agsagaba. Ti biag arignat' maysa á darepdep ket ni patay isút' biag ni talna ñga agnanayon ñgem saan ñga ikkaten ditoy kararwa ti namnama ñga isut' mañgiturog idiay dalan ni imbag, ...

Adú kumapay iti kayatko á sáwen kenkuana ñgem ti nupñgarnak ket nagsañgit iti napalalo, aglunoslunos ti añges na á nagsao:

—Anak-ko, daguita aya ti inka-pagsubalit ka daguiti nalaus nga ayat ko kenka, sika, awan sabali ti liwliwak ñga agbiag ditoy lubong, kenka inmaldit ko ti namnamak, no dumatengto ti aldaw ñga innak maydalit ti ikamen addakanto ditoy sibayko, siraragsakto ti rupak ñga umawat ken patay; awanannak ti pigsan ket ti bantot daguiti tawen diak masbaalan itá ñga awitenen ¿Anianto pay ti pagbanagak? Dinak-alá panawam ipagapum itoy makitam á kasasaad ko, isut' maudi á dewatek kenka, uray unasennakto dita laguipmo no addaakto idiay uneg ti tanemko; iwaksim á pampanunoten daguita á banag, ta isut mañgitulak kenka ñga apan idiay pagdaksam; itured mo anak ko iti inda kenka pananglalais, ti Dios isuntot' makaammo á mangsubalit; ti tao ñga ammona á sagabaen ti rigat isut' makaragpat

iti kaasi ti Dios, isù, saan á sikikidem ñga agnanayon, ammona amin daguiti maararamid ditoy lubong, gapuna anak ko ipaay mo ñga ayat ta iddiam kumá daguita á pampanunoten tapno iti kasta nasayaat ti pagbanagam.

¡Ay! Carlos, no innak kuma tinungpal daguiti dawat á nasantoan ni ina, no kuma tinimudko ñga impadpaduma daguiti balakad na kaniak adayú kuma ñga in-nak napagteng ti maysa á naaramid á nakaam-ames á saritaen ¡Ania kadi ket daguidi á darikmat nakul-laapan ti panunotko!

Idi nalpas á nagpalawag ni ina, sinubliak manen iti nagdawat kenkuana ta ñgayañgayek ti palubosna ket kinonak:

—Ina uray ania á paguel iti dumasál kaniak, diak mabalin ñga iddian wen-no labsiñgen ditoy panunotko daytoy nasaók kenka á pang-guep; ¿Mabalin ñgatá ñga isina ti kararwa ditoy bagui? ¿Adda pintas ni lañgit no awan ti init, bulan ken bitwen? No saan-nakto á mapan idiay Manila ad-danto pang-gapuan ni Maming á mangdadael ti sin-galut ti puspusomi á dua; ¿Anianto pay ti gungunak ñga agbiag?......

Apaman á nang gueg ni ina daguitoy ñga in-nak impalawag, namiguerguer ti baguina ket kinona na kaniak á nagsaib bek:

—Alá anak ko, no dinak kayat á deng-guen, inka iti kayat mo á papanan; Dios ti kumoyog kenka, yamanek ti adú no ti tartarigagayam á gun-uden maragpatmonto kumá; ñgem no ti natarumamis á igam ni daksangasat dumoyokto dita puso, no itinto masakbayan ñga aldaw in-

kanto alá mananám ti napait ñga apro ni ayat, no inkanto sagabaen ti rungsut ti biag á naka-ay-ay-ay, mamikapikto ta kararwa, ñgem dinakto pabasulen, ta iti reb-bengko kenka nalpasko á natungpalen; alá inka idiay Manila......¡Asikanto pay ñga agsagaba! ....

Agtatabuno á dumasál ditoy panunot ko da-guiti nainget á duadua; ti dawel ni mañgamañgá binalayan na ti pusok ket diak am-mo ti in-nak aramiden. Idi nalpas á nagsaó ni ina tim-makder idi tugaw na, ket sim-rek idiay siled ti balaymi. Idi rim-muar binagkat na daydi tam-pipi ñga ayan daguiti pagan-anay ko. Tinari-maanna á pinempen daguiti luput ko ñga in-nak ikuyog. Kalpasan ti pan-nakaypenpen-na inyáwat ni ina kaniak ti bas-sit á buñgon, kinona kaniak:

—Alaem daytoy bas-sit á kuarta á naurur-nongko ta isut balunem.

Inawat ko; piniguisko ti buñgon-na, ket lima-pulo á pisos ti naglasúd:

—Diak masapul-kinonak kenkuana daytoy á pirak, ibátik kenka, tapno adda madadaan ñga inkay igatang iti masapsapulmo bayat ti aldaw á kaawankot' ditoy; bassit laeng ti alaek ñga in-nak ibayad iti sasakayan á luganak.

—No makurangankanto idiay ili á papanam sadinonto iti inka pañgalaan?

—Inlasin ko daydi apaguiso á masapulko ñga iburay iti in-nak panaglayag, ket ti natda insublik kenkuana.

Idi-nalpas amin á nasagsagana daguiti in-nak

ikuyog á masapsapulko naguinanakami, ket siak naguid-daak. Nalaus unay ti ban-nogko, nupay no kasta, ni turog dinaman kayat ñga iyappayaw iti nalamuyot á payakna kaniak; piman agal-alinono ditoy isipko ti nadumaduma á pampanunot, ket inda takawen ti rikna ken talna ti kararwak. Daguiti nalibeg á matak ti nalaus á sangsangit, agparangarang kadakuada daguiti nakaal-aliaw ñga aniniwan daguiti masakbayak ñga aldaw. Naisekan danag ti pusok ¡ay gasat! no agsapa panawakton ti ili ñga ay-ayatek, dagá á pagtalinaedan daguiti amin á riknak, es-sem á nakaayayo, natarnaw á saniata, napintas á sidong daguiti ragragsak-ko, ayat, nam-nama, sam-it, rag-ó ti puso; wen; panawak aminen, diakto mabuyan daguiti napintas á kamuymuyo, ñganna, ti langit na á nasin-áw, daguiti narangrang á bitwen, ti naslag á bulan, ti narniag ñga init. Amin daguitoy á pampanunot isudat' mangted riribuk ti isipko, ket inda rabnuten ditoy riknak ti bileg ni nadiosan á nam-nama.

Natalna unay daydi rabiy, awan uray apagkanitò ñga arimbañgaw á mangdadael ti daydi ulimek ti sañgaluboñgan á parsua; ñgem nupay no kasanot' talna daguidi ñga oras (horas) diman sumamay kaniak ti im-nas ni turog ñga isút' mangted ti pigsat' bagui, ñgamin man, ti isipko saan á makatalna ñga agnanayon ñga agpampanunot ti rumbeng ñga aramidek. Uray apagdarikmat la kuma iti inda ikikidem daguiti kalub daguiti matak; daguidi ñga oras ñga aglabas in-da kaniak ipaltiing ti nakanat ut-ut ñga

ipupusayko ken ayat; diak makaidna; summay kadaguiti man ururat ko ti lamiis ni alimbasag. Balit-tadak á balittad idiay iddak ket agkalkalawasanak iti pudot. Ti ladawan ni Maming agparang kadaguiti matak, ket maalaliñgag daguiti lapayagko ti nasam-ít á timek na ñga inna kuna "Manuel. Manuel dik pukawen ti namnama, ta isut' natibker á sanguir ti bagui no mautoyan ti pigsá, no inka laksiden dita puso; no saan ka ñga agkamatalek kenkuana awan ti nasayaat á pagbanagam; ammuem ñga iti biag á natalna ken nasayaksak isut' búñga ti adú á bannog ken adú á rigat, awan naglak am ti took á saan ñga aglak-am met iti imbag."

Nasamít á bisik, paltiing á nailañgitan daguidi ñga innak naal-aliñgag; ñgem binig á buñga ti kararwa ñga agkalkalawasan ken sakklolo ti dukot.

Ti saraysay ti' baggak á lumtuad idiay daya agsalaknap iti tangatang, ket bungonen na ti lawag toy lubong; ti nalamiis á kasaor iti parbañgon, umirirair ti puloyna idiay sangsañga daguiti narurokbos á kaykayo á kas inna timpuyugan daguiti napnuan samoyeng ken ladiñguit á sasaibbek ti naldaang á kararwak ¡ay wen! ta umadani ti oras (horas) á nalausan pait ñga innak ipupusay ken ay-ayatek unay ñga ina, iyaadayú ti linong á napariir ti napanayag á lañgit á mañgap-appiraw kaniak ken ni met Maming, babay á nangimalditak ti ayatko ken kararwak...... Daguiti natibong á tartaraok

daguiti manoc inda ipaltiing iti isisingising ti lawag ti baró á bigat... ¡Parbangonen!..... Bimmangonak iti iddak; diakman ket nakaturog uray apagdarikmat kuma laeng, im-masidegak á naguin-inayad idiay idda ni ina ket riniingko. Apaman á mang-ñgegan-na ti timekko, bimmaringkuas á dagus, ket kinonana kaniak á nagsainnec:

—Nadatñganen anakko ti oras (horas) ñga inka isisina kaniak ¿saan laeng ñga agbaliw ti nakemmo? ¿Patuloyem laeng iti mapan? ¡ayaunay nagrikut á pampanunotenen!... ¡nakaap-aprang á parparmata!... idiam anakko daguita á pangguep ta kas adda naypaltiing kaniak itay matmaturogak á nakaamames á masagabam...

—¿Ania aya dayta pinarparmatam á kunam?—sinaludsodko kenkuana.

—¡Nakaamames unay!—kinonanat' simmungbat sa nagsaibbek iti nakaro.

—Inka man saritaen ina-naglailoak á nagdawat.

—Pinarparmatak, anakko á nakapatayka...

—Nakapatayak?—tinupñgarko.

—Wen, ñgem......

—Ubbaw dayta ina, maysa laeng á buñga ti turog...

—Kasta met ti kunak, ñgem ti ima daguiti tawen indanto ibuksilan; saan ñga ammo no maaramidto, ket sapay kuma ta iti Dios dinanto ipalubos ñga inka mapasamak, ket agkamatalek ka kenkuana.

—Gapuna á dika patpatien daguita, ta awan iti kinapudnona.

—Ania ti oras itan?

—Bigaten ina, ket masapul á masapaak á mapan idiay iguid ti baybay, ta diakto ket malayagan—kinonak á sinongbatan.

Inka pay ilutuan iti pamigat mo sakanto agrubbuat.

Pinanawannak ni ina idiay uneg ti balay ta napan na sinagana ti kanek. Apaman ñga addaak ñga agwaywayas pinampanunotko daydi kuna ni ína ñga in-na pinarparmata ket nariknak á naimikapik ti pusok ket matak tí nagsipñget iti nakitada. ¡Ay Carlos! no kuma inammok á rinikna daguidi, no innak kuma tinungpal, nalabit á saan á kastoy ti nagbanagak ¡Asipay daguiti inanak ñga awan ti pammatida kadaguiti naganak kadakuada ta indanto agsagaba ñga agnananayon ñga inganat dida matay! Ti balakad ti iná ìsut nadiosan á linteg ket iti agtured á sumupring, ti baguina in-nanto met laeng dusaen, nakaay-ayay á pagbanagan!...

Apaman á nalpas á nakasagana iti kanek, napanak nañgan; tim-mugaw met ni ina idiay sang-ñgoanak á mang-mangan; bayat ti pannanganko adú ti in-na impalpalawag kaniak, ket daguitoy ti naimaldit ditoy panunotko:

—Isunto amin ñga inka aramiden agkamatalek-kanto iti Dios, awagamto ñga agnanayon ti man-nakabalin á badangna tapno iti kasta in-nakanto kaasian ket mailisika iti peg-gad. Agtamedka, no pagdudua-am ñga aramiden; dikanto uyawen ti padam á tao nangruna unay daguiti nakakaasi ti panagbiagda ket dika li-

paten ñga ibiñgayan ti kanem daguiti awanan pigsá ken mabalin-na á pamedped iti bisin-na. Ayatem daguiti kapadpadam á tao; dayawen daguiti lal-lakay ken agturaymo. Lis-siam á kakuyog daguiti tat-tao á pagduaduaam ti kadawyanda. Iwaknitmo ti alipunget, ket awagam ni regtá no ad-dakat' karigatan. No inkanto matungpal daguitoy ñga in-nak kenka impalawag nasayaat-to iti pagbanagam.

Daguitoy ti naudi á balakat ni inak, ket laguipdat' agnananayon á tartaraknen daguiti nalamiis á lulua á manarakanak kadaguitoy matak.

Makitam itá Carlos ti ayat ti iná kadaguiti anak-na, ta nupay nakuspagda dinanto tarigagayan ti pagbanaganda á dakes; gapuna, nagasat daguiti tao ñga am-moda á patien ti balakat daguiti naganak kadakuada; siak, kas makitam itá Carlos, nakaay-ay-ay ti adda á kasasaadko, ania kadi ket naaliwegwegak ken nalaus ti sukirko; daguidi ñga aldaw awan ti in-nak impañgag no saan á iti nagulib ñga ik-kis ti saliwawá á kararwak; ti raniag ti saniata kinul-laápan na ti matak, ket panunotko ti nayyawawan idiay sipñget ti nañgitingit á rabiy, ket baguik, diak nateñgel á natnag ti derraas ni daksangasat.

Apaglippasak á nañgan, simrekak idiay uneg ti balay, ket binag-kat ko ñga inruar daydi tampipi ñga ayan daguiti pagan-anayko ta agrubbuatak ñga apan idiay iguid ti bay-bay. Immasidegak ken ina ket nagtimkak:

—Ina, agpakadaakon kenka-inab-kak ti imana,

ket nalamiis á lua ti narakanak kadaguiti matak, ket nadigus ti imana—ti mabiit agsubliakto met laeng ditoy sibaymo.

Ti natarumamis ñga igam ni led-daang sinalbagna ti puso ni ina idi in-nak agpakada kenkuana. Saan á nakatimek, ket nakana á daguensen in-na linem-mes ti kararwana; minatmatan-nak á nabaybayag, sa nagsañgit iti napalalo, ket daguiti luluana á manaraganag kul-laapanda ti sin-aw daguiti matana; Ay Carlos ¡aya-unay ti kuspagkon!....... ¿Nay-yanakak á took ñga agnananayon ti nanaptapaya kaniak idi awanan-nak pay ti pigsá, idi nakurapay ti baguik, ket diak mabalin ti agbiag no awan ti nañgsaranay kaniak? Nalalaing kuma pay á rinabnot ni patay ti úr-ay ti biagko, tapno ti kasta saan á naglakám ti napalalo daydi nakakaasi unay ñga ina. Umay itá ti babawi kaniak, ñgem naladaw unayen ¡Ay nadangkes ñga inanak!....

—Alá in-kan anakko-kinona-na á nagsañgit-ket Dios ti agal-luad kenka, sapay kuma ta in-naka salakniban ñga agnanayon ni regtá ken ni gasat, tapno magun-odmo ti pang-guep. ¡Daytoy ñgatá laeñgen iti maudi, anakko, ñga in-nak pan-nakisarita!... Kas in-nak masal-saliwa-wanan ti nakaam-ames ñga aniniwan ni patay ñga umasideg kaniak.......

—Saan, sumangpetak darás—kinonak nga immisem á kas panglinliñgayko kenkuana nupay ni rikut salbaguenna ti pusok.

Idi in-nak bak-klayen daydi tampipi ta pumanawakon, tim-makder ni Ina, sanak inap-

pungol iti napigsá, inabkan na ti muguinko ket diman nakatimek á pulos ta piman kas marunaw ti nakemna.

Maykanem ñga oras (horas) ti ágsapa idi umulogak idiay balaymi. Apaman á nakaulogak kinaradkadak ti nagná, ket diak naitured á tinal-liaw ti balaymi, ta umay kaniak ni kapsut. Ti ari daguiti bitwen rugyan-na ñga isingising ti narangrang á rupana idiay nañgato tapaw daguiti banbantay ti daya; nasin-áw ti langit, awan uray bassit ñga ùlep á nañgisit á mangpiltak ti tarnawna. Daguiti nasam-ít á saysayanguseng daguiti tumatayab ñga adda kadaguiti sangsañga daguiti kaykayo angayenda daguiti sangaluboñgan á parsua, ñga agyaman ti Dios á man-nakabalin, ta in-na manen impalubos á á nadatñgan ti baró á bigat, ket gutogutenda met ditoy kararwak ti ragsak ken nalibnos ñga ayat; ñgem ¿ania ti ab-bukayenda á ragsak ket ti kararwak nakumutan ti sen-naay, ladingit ken adú nga ut-ut?

Apaman á nakadanunak idiay lansañgan ñga agturong idiay iguid ti baybay, im-masideg kaniak ti maysa ñgá ubing ket in-na inyawat iti maysa á surat: kinona á sinaludsod:

—Pakawanandak, dakayo ti day dayawen ñga agnagan iti Manuel?

—Wen, siak....

—Iyegko kadakayo ti surat-kinonana-payted ni Maming,

—¿Surat ni Maming?—Sinaludsudko á nagsiddaaw.

—Wen, ta binaon-nak á nasapa ditoy á lansañgan ñga aguray kadakayo.

—Agurayka ti apagbiit ta sumuratak iti sungbat daytoy surat na.

—Madaanak ñga agtungpal,
Dinarasko ti nangisurat iti dua á pasét á panag-. Dios ti agbatik kenkuana ket isút daguitoy.

———o———

"Dinak lipaten Maming, ayat daguiti ayatko!
Lingayem ta kararwa, imulanak ta puso,
Lak-amek gapu kenka, rigat, took á nakaro.
Ket no irair ti kasaor ti rabiy maal-lingagmo
Timuden ta isut' pangipawitak ti saib-bekko."

x x x

"Ikarim, isapatam... daydi im-nas ni nam-nama.
Nga im-mokook ditoy rikna ken ditoy met kararwa,
Anansata ituredkot' rigat amin á ídusa;
Ayat daguiti ayatko, natarnaw á saniata,
Nam-nama toy kararwak, Dios ti agbati kenka"

Manuel.

Inyawatko daydi sinuratak ti daydi ubing ket kinonak kenkuana:

—Alaem daytoy surat ket itedmonto ken Maming, kunamto kenkuana á daytoy ñga oras (horas) in-nak aglugan ti punting á mapan Manila.

—Wen, madaanak ñga agtungpal, Dios ti kumoyog kadakayo-kinonanat, sim-mongbat kaniak, sakami nagsina.

Apaman á nakaadayo kaniak daydi ubing, piniguisko ti ab-bong daydi surat. Binasak, ket daguitoy ti sinagudayna:

"Gay-yemko ken ay-ayatek á Manuel: ti nakuspag ñga ima ni daksangasat isut' piman itá ti mañgitulak kenka, tapno ti kasta umadayo ket maypusayka kaniak, ta ania kadi Manuel isut' nakaikarian á gasat ñga agbiag; ñgem adda kaniak ti pigsá ni nam-nama á dumtengto á saan ñga agkurang 'ti aldâw á naingasatan ñga intá ipan-nakananam ti naimbag ken na sam-ít á tub-bog ni ayat á kupkupikupan daguiti kararwata; lak-amenta ket inta alá itured daguitoy á kalak-aman, ta awán ladingit ñga ag nanayon, no saanto ñga agbanag ken imnas, ken nasam-ít á rag-ó daguitoy kararwa. Saan ñga agnanayon ñga iti sipñget ti rabiy in-na bungonen toy lubong.........

"Alá Manuel inka idiay Manila, iwaksim ta led-daang, lingayen ta puso, tapno iti kasta nasayaat-to ti pagbanagam ¿Lumdaangka Mannel iti ipapanawmo ditoy ili á nakay-yanakam? Panunotem, laguipem daguiti inkarim kaniak tapno maunas daguita nalaus á sagubanit ta kararwam.

"Awantoman darikmat ti aldaw ken rabiy ñga aglabas á daguiti bibigko didanto balbaliksen ñga agnanayon ti nasamít unay á naganmo...; No sumamayto ditoy kararwa ti lamiis ni sen-naay, ket natarumamis ñga igam ni dukot, sumalbagto ditoy puso, ti laguipmo isuntot' pagsammakedak ñga agnanayon no mautoyanakto ti pigsá ñga agsagaba iti nakaro ñga ut-utna, ket no ni

ragsak á nailañgitan iyap-payawnanto kaniak daguiti nalamuyot á payakna, daguitinto nasadia á gutok toy pusok ipawitkonto ken nasiglat á pul-óy ti añgin tapno iti kasta in-danto dawayyaen ta puso ket naimnas ñga inana agsalaknapto ditá rikna. . . . .

"Dios ti kumoyog kenka, Manuel, gay-yemko á diakto kalipatan; inka idiay Manila, agawaam á ragpaten ti pangguepmo, kukuata ti aldaw, apitentanto á saan ñga agkurang ti buñga ni ayát . . . . karärwak ti kumoyog kenka ñga agnanayon . . . . ¡Adios Manuel!"

Maming.

Daytoy á suratna kaniak, nayrapit ti sangkasiglot a buokna á nadigos iti bang-banglö, diakman ket naturayan ñga inaguep.

Apagtutop á lumgak ti narangrang ñga ári daguiti bit-bitwen idiay dáya idi makadanunak ti iguid ti bay-bay. Adú daguiti tat-tao ñga agtataripnong, ket dinagusko ti im-masideg kadakuada á nagsaludsod no sia-asino iti daydayawen ñga "Arraéz" ti punting ñga agrub-buat ñga apan Manila ti daydi ñga agsapa.

Maysa kadaguidi á tat-tao ket isut' kalakayanda á makitak isú ti im-masideg kaniak, ket kinonana ti sim-mongbat:

—Siak, madaan á bilinem anak-ko, ti nanumo unay ñga "Arraez" ti punting "San Cristobal" ñga agluás itá á mapan Manila.

—Agáwat kayo pay Ama iti aglugan?—Sinaludsodko kenkuana.

—Wen, anakko-kinonanat' sim-mongbat, sana sinaludsod ti panguepko idiay Manila.

—Apanak, ama, kinonak á sialumamay, agsapul ti pakaiserkak á pakabirokan iti pagbiag, ta ditoy ili tayo narigat unay ti pagsapulan ¿ket manó ayá ama iti reb-bengko á pagbayad kadakayo?

—No dayta kunayo á pagbayad, kinonana kaniak sanak sinal-labay ñga inyadayo kadaguidi kaduana â nanglikmot kadakami-saan yo á pakadanagan, ta siak ti makaammo; kas innak maaw-awatan á dakayo, padakayo á marigrigat, tapno malaksid kayo iti panagbayad. inkayo ibilang á maysa kadaguiti taok, no kayatyo ñga awaten, ket into no makasangpet tayo idiay Manila mabalinyonto iti mapan idiay kayatyo á papanan ñga awan man ti makalapped kadakayo.

—Dios unay ti agñgina iti dákkel ñga ayat ken nalaus ñga ásiyo......

Diak ammo á sawen, Carlos ti yamanko kenkuana iti dakkel ñga asina, ket nagyamanak met ken mannakabalin á Dios ta intorongnak á makasarak iti maysa á tao ñga addaan asi kadaguiti napanglaw ti panagbiagda. No kumá ti amin á parsua ditoy lubong inda tuladen ti imbag ti puso daydi natakneng ñga "Arraez" ti punting "San Cristobal" nalabit ket saan á duaduaen á nasayaat kuma ti panagtitimpuyog daguiti tattao; ñgem ania kadi á nasayaat ti urnos tayo á parsua ket daguiti' ad-daan sanikua, daguiti kuna á babaknang ti paguilian

isuda met ti nangnangruna á mangdadael iti urnos ti ili, ta piman ti bileg ni agum nagbalayanna daguiti nakas-ang á kararwada. Nasamít ti saó ñga agruar kadaguiti ñgiwatda no inda sulisuguen ti badang daguiti tattao á napanglaw, tapno inda maragpat ti kayatda á gun-uden, ñgem no nakañgatodan, no inda apiteuen ti bunga ti lingét daguiti bimmadang á nangnangruna kadakuada, lipatenda met idan, ket no inda dawaten kadakuada ti biñgay á rebbengda, daguitoy saanda ñga italtaleken ket iti pay nakaro lemmesenda ti áñges daguiti agdawat tapno iti kasta diman sumñgaw kadaguiti ñgiwatda ti nasnaayan ñga asug ti na diosan ket nakanatad á linteg.

Idi addakami ñga agsasarita ti daydi "Arraez" immasideg ti maysa á tao á nabaneg iti panagbagbaguina, ket nangyawatanna ti naimbag á bigat daydi "Arraez" sana kinona:

—Apo nalpas aminen á nasaganan daguiti masapsapul bayat ti intayo panaglayag, ket mabalintayo ti agluasen, nangruna unay kadaguitoy ñga oras (horas) ta iti angin buluntayo.

—Alá intay ñgaruden anakko kinonana daydi "Arraez" kaniak, ket binaonna daydi tao ñga inna ipaiguid ti bangka ñga isut' luganánmi ñga apan idiay punting.

Natalna unay daydi ñga agsapa, ti lañgit nalausan sin-áw, awan á pulos ti uray apagapaman á nañgisit ñga ulep iti tangatang; ti ari daguiti bitwen isabugna daguiti apuy á buokna ditoy rabaw ti daga ket lawaganna

ti isu amin á soksok ken rukrukib daguiti natatayag á banbantay; natalna ti pul-óy ti añgin ket bulunanna daydi sasakayan á nagluganammi; naalinaay ti baybay, lawan ti al-lon á mangsipaar ti siglat daydi sasakayan, arignat, maysa á dak-kel ken akaba á sarmin á naipaidda, ti baybay.

—Ditoyka, barok,—kinuna daydi "Arraez" kaniak-ket sikat, makaam-mo á kumita ken agaywan kadaguitoy al-alikamen ñga ad-dat' ditoy tapno ti kasta awan ti mapukaw ket may-yadayoka kadaguiti tat-taok, ta nadagsen ti báguida ñga aramid, ket namnamaek á dika masaparan. Kalpasan ti panangbilbilinna kaniak sa rimmuar ket natdaak idiay "Cámara."

Ti pul-óy ti añgin bulunan-na ti sasakayan ket daguiti akaba á layagna, nagukrad-da á kas payak ti tumatayab; kas impana ti pardas ni "San Cristobal" ñga agayás iti rabaw ti danom. Umadayo daydi punting iti ili á nakay-yanakak ket ti ay-ayatek ñga aniniwanna agpukaw kadaguiti matak kas napudaw ñga añgep iti agsapa á pukawen tí lawag ti init. ¡Ay gasat! umadayoak kenkuana, nupay kasanot' rikutna á panunoten; ti pusok arignat' mapisi, añgesko met tí kas mapugsat, ti nadawel á sagubanit ayayamen-na man toy naisekan samoyeng á kararwak, ti nalaus á ladingit nagbalayan na ti riknak ken pusok, ket isú man ti nangnangruna á mangtutook kaniak ¿Nay-yanakak ñgatá ditoy á let-áng á naikari ñga aglak-ám ñga agnanayon iti nakaro á took ken adú á paguel? ¿Isut' nai-

pato á gasat ko idi limtuadak ditoy á biag ñga apan agkalkal-lautang iti adayo á dis-so, adayo iti arpad ni inak ñga ay-ayatek, adayo ti babai á nañgimalditak iti amin á riknak, nam-nama, im-nas, sayaksak ti biagko. Daguitoy á duadua ti agal-alinonot' ditoy panunotko ket nadagsen á mañgámañgá ti sumiplot ditoy riknak ket lamuyot ni talna umadayo kaniak; tarigagayak ñga agnakanak ti lua á napait, ta iti kasta makul-laapan daguiti matak, tapno dida kuman makita wen-no masaliwanwanan ti aniniwan á napintas daydi ili á nangibatiak ti ragsak ko.... ¡Sig-latam "San Cristobal" ti tumayab, ta bareng ti pardasmo unasenna toy nalaus á samoyengko!

No umapay kaniak ti sipñget ni dukót, ket lami-is ni sen-naay sumamay kadaguiti ur-urat ko, panunotko ti agdawengdaweng ket marubsi kaniak ni nam-nama; ñgem ti nadiosan á lada-wan ni napintas á Maming agparang kadaguitoy matak á kas in-na sáwen daguitoy nailañgitan á balikas: "Manuel saanka ñga agalikaká ti masañgoanam á took; Ammoem Manuel, ñga awan ti rigat á saanto ñga agbanag ken ragsak, awan ti agnanayon á took, kalpasan ti sipñget ti rabiy, agban-nawag ti lawag ti aldaw; iwaksim ti sen-naay ñga umaprat dita panunot, ta isut' nadawel á mangrubsí kenka ti libnos ni nam-nama" kalpasan daguitoy á balikas ñga in-nak maal-liñgag, agpukaw ti narangrang á ladawan kas lawag ti kimát idiay tangatang, ket marik-nak ñga agsaláknap ditoy baguik ti guit-tá ni bi-leg, ket amin á sagubanit toy kararwak mapu-

kawda á dagus.

—¡Ay Carlos!. . awan á took ti nalak-amak idi awan á masirmataakon ti ili á nakay-ya nakak ken dim-mak-kelak; nariknak á namalbabaliw ti panagbiagko. No kuma in-nak namati kadaguiti balakat kaniak ni ina, daydi nakakaasi unay á babai á nangsaksak-klolo kaniak idi maladagaak pay laeng; no kuma impangpangagko daguidi nankanak á luluana, nasayaat ñgata ti panagbíagko, saan kuma á kastoy iti nagbanagak biníg á kinadakes, kinapanglaw ken nakaay-ay-ay á kasasaad. . . .; Awan, Carlos, ti umona á panagbabawi!. . . . Umay kaniak itá ti dakkel á babawi, ñgem ¿ania pay ti mabalinko ñga aramiden ket nalpas aminen? . . . . . . Daydi inák á nakautañgak iti adu, in-ná amin inaramid ti rumbeng tapno mailik-likak iti wañgawagan ti nakaal-aliaw á derrawang, tapno diak maykawa kenkuana á matnag; ñgem iti nalaus á sukirko, sinul-latak ti abut ti lapayagko, gapuna naipisongak iti mangliwengliweng ñga unegna . . . . ¡Ay Carlos! nakakaasi ti nagbanagak, ket no in-nakto maturpos á saritaen daguiti naararamid kaniak báyat ti panagbiagko, kunamto ñga awan makapada á rikut daguiti nalak-amak. Ti nañgato ken man-nakabalin á Dios adda ñga agnanayon ñga umim-imatang ti araramiden daguiti sañgaluboñgan á parsua, dinusanak iti nakaro, ta linabsingko ti lintegna. Yamanek, Carlos, no daguitoy ñga in-nak kenka saritaen isuntot' nabileg á pagtamdagaan tapno iti kasta dikanto may-yaw-awan ditoy lubong á manangikulbo.

Limá ñga aldaw ti bayagmi á naglasat iti ta-aw sa kami nakadanon idiay Manila.

Apaman á nakaserrek daydi sasakayan idiay karayan Pasig, ti apo "Arraez" inayabannak ti ayan-na. ket kinona kaniak:

—Manuel, buyaem itá daguiti agkakatayag á bal-balay, isut' pagnaedan daguiti papadi á "Fraile" á mañgituray iti baguí ken kararwatayo. Makitam ita ti Manila, ili ni imbag ken dakes, sidong ti pintas ken ti laad, dagá á pagtalinaedan daguiti awanan kapanglawan ditoy lubong. Ditoy ñga ili dikanto masarakan ti talna, biníg á daguensen; ti saan ñga agkutí agnanayon á maudi, ket ti saan ñga agsalukag dinto met agbiag; itá Manuel, ta nakasangpet tayo ditoy tartarigagayam á pagyanan, reb-bengmo á baliwan ti kadawyam, ket tandaanam daytay "refran" ti "castila" "El que no sabe bailar el fandango es un tonto" no iyulog ti saó tayo kunana: "ti saan-na ñga am-mo á salaen ti pandang-go nanengneng". Alá itá ta nakasangpet tayo mabalinmo iti apan agsapul iti paguianam ket mabalinmo ti agsubli ditoy, anansata saan kami pay ñga agáwid.

—Wen áma, utangko á diakto kalipatan ken mabaybayadan uray kaanoman ti nalaus unay ñga asi ken ayatyo kaniak.

Inab-kak á siraraem ti imana; napanko in-nala ti kal-lugongko idiay uneg ti "Camara" saak bim-mangkag.

Apaman ñga ad-daak ti sangát, na-ñgayabak iti maysa á lugan ta ituludnak idiay "Universidad de Sto. Tomás."

Bayat ti panagtartaray daydi lugan, diak man ket nauma ñga agbuybuya kadaguiti nakaskasdaaw á taytayag daguiti bal-balay á kinabiti. Ti nalaus á ladiñgit'ko linub-bunan ti sid-daaw, ket umapay kaniak ti dak-kel á duadua no aniantot, pagbanagak, no imbag wen-no dákes . . Rumayray ti apuy ni ayat ditoy pusok ket ni nam-nama pabilguen-na met toy kararwak.

Apaman á nakadanon daydi lugan idiay batog ti ruañgan ti "Universidad" dim-saagak á dagus, ket nagdissaagak ti asideg iti ruañgan. Sinaludsodko di tao nga adda iti ruangan no adda ti apo "Rector" (agturay ti Universidad) ken no mabalin ti makisao kenkuana.

Kinonana kaniak daydi lalaki, ñga agurayak iti apagbiit, ta apan-na ibaga ken apo Rector, sa immuli, kalpasan ti panagdios ti agñginak ti adú kenkuana.

Kumurang á kagud-dua ti maysa ñga oras (horas) ti kabayagko á naguray idiay sirok. Idi matektekanak ñga agur-uray inturedko ti napan idiay nalausan daeg á kamuymuyongan-na (Jardin) ket idiay teng-ñgana adda agburburayok á nalikn-aw á danom, ket masibugan-na daguidi mulmula ñga addat' arubayan-na.

Nalaus ti sid-daaw á bim-malay ditoy kararwak idi in-nak mabuya ti nakaal-aliaw á katayag ken kaláwana daydi "Universidad", ta piman damdamok pay laeng ti nakakita ken makastrek ti uneg ti balay á kasla bantay iti arigna, ta madipay á sagumbida daguiti bal-balay idiay ilimi; arigko ti nay-yawawan, ta nakamulengle-

ñgak laeng ti dak-kel á sid-daawko, ket iti panagriknak kasla saan á bumad-dek daguiti sakak iti dagá no saan ñga ag-kal-kal-lawasanak iti tangatang.

Pagam-ammuan in-nak maal-liñgag ti danapidip ti dua á tao ñga umulog idiay pagagdanan, ket nagtarayak á nagsubli idiay dis-so á nangpanawan kaniak daydi lalaki á bantay ti ruañgan (Portero). Ket idi kasta masaliwan-wanak á sumuñgad daydi tao ken ti apo Rector.

Daydi apo Rector nakabutbuteng ti langlañgana, ta natayag á tao ken nalúkmeg, ket ti kuretret ti kudil ti rupana in-da ipaduyakyak ti kinalakaynan. Nupay lakay ; ti kitana, daguiti matana; saanda pay á napukaw ti tarnawda ket nò in-na ida ikita kas inda salbaguen á tukuden ti panunot ñga adda ti utek; akaba ti panagmugmuguingna ket saan á malibák ti kinasirib ken kinatalingen-ngen-na, nasam-it ti timekna, maytutop unay iti natan-ók á saadna idiáy "Universidad".

Apaman á nakadanon ti asidegko, inabkak ti imana, ket kinitanak á nalaing sanak nagtimkan:

—¿Tagaanoka, ket aniat' gagaram?

—Taga provinciaak apo—kinonak á sinungbatan á siem-ma; kasangsangpet ko ditoy Manila ñga umay agsapul iti mabalinko á pagyanan, tapno iti kasta makaadalak

—Ket kayatmo ti agyan ditoy?—kinonana á sinaludsod kaniak.

—Kasta kuma apo no mabalin.......

—Awan ti naganak kenka ñga agpaadal?

—Awanen apo ti amak, ta natayen idi sikugnak pay laeng ni inak; ñgem nupay adda á sibibiag ti inak awan met iti mabalin-na ñga iburay iti panagadalko ta napanglaw, ken kasta pay á bakét unayen ket saan-na á maanduran iti agsapul wen-no mang-gued, ket iti nañgimalditan-na iti nam-nama-na ñga agbiag awan ti sabali no saan á siak á bugbugtong ñga anakna. Apo, ipaay-yo kuma ñga ayat ken kaasi ta awatendak ñga agyan kadakayo, ipoonyo apo, ti kinaay-ayay mi ñga agbiag, tapno iti kasta in-nak kuma makaadal.

Kalpasan ti panañgipalawagko kenkuana ti kasasaadko ñga agbiag piner-rengko ti rupana, ket nad-lawko á natignay ti puso-na ti kaasi kaniak, ket kinona-na nga insungbat ti dawatko:

—Nasayaat unay dayta á panguep no mabalinam ti isù amin á mayted kenka ñga aramidem, ken kasta pay ñga iti agyan ditoy reb-bengna ti agsingsingpet, ket dina man iddian iti agkararag iti Dios á man-nakabalin ken kasta met ni Apo "Vírgen María" tapno iti kasta in-na maragpat ti badangda. No ti kunam á panagadalmo, wen, dika danaguen ta siak ti makaammo kenka á mañgiserrek.

—Dios unay ti agñgina apo-kinonak ñga insungbat, saak inabkan á siraraem ti nalamuyot ñga imana.

Dagusak á nabang-áran ti nalaus á sagubanitko, ket ti Dios ni talna lailoenna ti kararwak.

=Ik-kan-nak kumá apo ti palubos ta apangko alaen daguiti al-alikamek ñga adda á nabatik

idiay punting-kinonak á nagdawat kenkuana.

—Wen alá agdardaraska.......

Inulitko ñga inabkan ti imana saak rimmuar. Sim-makayak ti daydi lugan, ket kinonak di agpaguyod nga isublinak met laeng ídiay naggapoan mi; binautan-na ti kabayo ñga inabog.

Idi addaak iti dalan mamikpikapik ti rag-ó ti pusok, ket sinanamaak ti adú á saan á mabayag á tawen makaguo-udak iti nañgato ken natan-ók á "Carrera" ñga isuntot in-nak isangpet ñga iroknoy ken napintas á Maming; ñgem kalpasan daguitoy á ragrag-ó ti karaawak, umapay kaniak ti laguip á nasantoan ni ayayatek unay ñga ina; ¡Ay wen, aya! ta sumken kaniak ti ladingit, ta piman kas innak masalsaliwanwanan ti nalibnos á rupana á binoñgon ti sipñget ni led-daang.

Apaman á nakagtengak idiay punting, binirokko ti arraez, ta agpakadaak kenkuana, ket nailañgitan á pam-magbaga iti imbalakatna kaniak ket isu daguitoy:

—Nupay bassit ñga aldaw ti panagam-ammota imbilangka á maysa ñga anak, gapuna ñga adda kaniak ni tured ñga agsaó kenka ti kayatko á sáwen. Reb-bengmo ñga am-moen, Manuel, ditoy ñga ili, iti tao ñga awan salukagna nakaay ay-ay ti panagbiagna, gapuna á siglatam ti gungunaymo, saanka ñga agpaspasig, tapno awan ti pakaysarsarakam á pagdaksan. No naanoska, nagaguetka ken am-mom á tungpalen ti ibilbilin ti pagyanam á tao, nasayaatto iti panangtaripato na kenka ket in-nakanto kailalaan

ñga ipangpangruna; no inkanto agaramid iti maysa á banag, reb-bengmo ñga umona á panunoten no nasayaat wen no pagdaksam. Daguitoy amin ti mabalinko ñga ibalakat kenka ket yamanek no addanto laeng á simamaldit dita laguipmo. No kas pagarigan addanto inka masapsapul wen-no addanto pagkurañgam, umaynakto biroken ditoy punduan, tumungal maykadwa á lawas (semana) ti bulan, ta isut' kanayon ñga isasangpetmi ditoy. Alá kitaem ñgarud daguiti, al-alikamem; ta inkan idiay pagyanam tapno iti kasta awan masaóna kenka, ket agsingsingpet ka......

Daguitoy amin ti inná impalawag kaniak daydi nalausan laing ken imbag á lakay.

Carlos makita unay ti kaasi ti man-nakabalin ken nañgato á Dios, ta idi laeng á naam-ammonak daydi á tao, ñgem nupay no kasta, iti laing ti awidna, imbilangnak á maysa ñga anakna; gapuna ñga iti tao no adda kenkuana ti nasayaat ñga aramid ken naarñged á panagkukua adda met kenkuana ti ayat ken taripato ti Dios Ti awanan buteng ti Namarsua kenkuana awan met nasayaat á masarakan-na.

Simrekak idiay uneg ti "Camara" ta napanko inruar daguiti alalikamenko, ket saak nagpakada ken apo "Arraez" ket imbagak kenkuana ñga idiay "Universidad de Sto. Tomas" ti pagtaeñgak.

Inabkak ti ima daydi apo "Arraez" saak dimsaag idiay punting: apaman ñga addaak iti sangát lim-muganak manen iti daydi met laen lug-

gan á pinagurayko idiay iguid ti karayan Pasig á pagpunduan daguiti amin á sasakayan. Ti nalausan á ragsak ti pusok napukaw ti riknak; ket diak napuotan ti idadanon daydi lugan idiay sañgoanan ti nasao ñga "Universidad."

Apaman á nakadanonak, dimsaagak idiay lugan, binayadak daydi agpaguyod, saak immuli, ta in-nak nagparang ken apo "Rector."

Idi makadatagak kenkuana sinaludsod-na ti naganko, ket kalpasan ti panangibagak kinona na kaniak:

—Manuel, ti itedko kenka ñga aywanam ken reb-bengmo ñga aramiden á dikanto man ket lipaten isù daguitoy; patinayon á bigat ñga aglampasoka ditoy siledko, kasta met á sap-pridam daguiti pagbasaan ñga addat' ditoy lamisaan, ket al-luadan ta awan ti mapukaw ken mapiguis kadaguitoy; patinayon met ñga agriingka á masapa, ta saganaem ti pagdaramosko á danom ken ti pamigatko, kasta met ti pangmalem; no pan-nañgan ti aldaw ken ti rabi-y, sianka á pumampanaw ta kitaem ti pan-nañganmi ¿naawatam?

—Wen apo naawatak amin—kinonak ti simmungbat kenkuana á siem-ma.

—¿Nangruguika met laeng á nagadal idiay "escuela" ti Iliyo?

—Wen apo nagadalak bassit—kinonak ti simmungbat, saak impakita kenkuana daguiti amin á pappapel á mangpaneknek iti panagadaldo, ket apaman á nakitana, kinona kaniak á nagsiddaaw sana pinikpik toy abagak.

—Nasayaat Manuel daguitoy, ket naimbag kuma no agnanayon ti gagetmo, ta iti ubing á nagaguet ñga agadal, makagun-od ti balañgat ti kinasirib, ket ¿Ania ti kayatmo ñga adalen ita?

—Apo, ta am-moyo á nasayaat padana amin kaniak

—Wen, reb-bengmo unay ti agadal, ta no makaadalka nalaklakanto ti panagbirokmo ti inka pagbiag. ket into no bigat kuyoguenkanto ñga iserrek idiay "San Juan de Letran", maysa á pagadalan á kanayon met laeng daytoy "Universidad."

Nagtamedak á nagulimek, ket diak man sinungbatan, ta iti nalaus á yamanko, binalayan-na ti kararwak, ket linapdanna ti dilak ñga agbalikas, ta piman ti nasantoan á panguepko, saan á mabayag ñga aldaw in-nakto man magun-ód.

Idi nadanunan daydi agsapa ñga inkari ti apo "Rector", pinagsukatnak, sakami im-mulog. Apaman á dimtengkami idiay "San Juan de Letran" indatagnak iti "Secretario ti Colegio"; nagsaoda á dua ñgem diak man ket naawatan á nalaing ti nagsawanda ket in-nak impagarup á maypanguep iti panagadalko ta isu ñgarud ti puon ken gapuna iti napananmi.

Daydi met laeng ñga aldaw ti panangruguik á nagadal, ket iti nangikabilanda kaniak, ti umona á tawen ti adal á "Bachiller" (primer año).

Ti pardas ti aldaw ñga aglabas, arignat' añgin á nasiglát, ket ti biag daguiti parsua sumurot kenkuana á sipipiguerguer ñga apan idiay ña kaamames á sidong ni patay. ¡Ay wen aya daguit

sañgalubongan á parsua! . . . . Ti biag arignat, pan-áw á sumgued, ta no dámona ti gumilayab darangnat' napalalo, ñgem no maid-depen dapú laeng á nalamiis ti matiddan ñga iwaris ti pul-óy ti kasaor. Itan Carlos, ta addaak iti wañgawañgan ti tanemen, nalamiis á laguip laeñgen ti adda á nabati kaniak, napait á lulua ti manaraganag kadaguiti matak no sumken ditoy kararwak ti laguip daguiti nadumaduma ñga in-nak inararamid idi kaububingak pay; awan á pulos ti panañgipapangko ñga in-nak madanon ti kinalakay, ta idi, impagarupko ñga agnanayon ti pigsá ken tibker ti baguik.

—In-nak tuloyen Carlos á saritaen ti biagko no saanmo á kauma á dengguen—kinona daydi lakay.

—Adayú unay á maumaak, ket yamanek no saankayo á mauma á mangumpot ti pakasaritaan ti biagyo—kinona daydi bum-bumaro ti sim-mungbat; ket sa rinogyan daydi lakay ti nagsarita.

Bayat ti umona á tawen ñga in-nak panagadal, pulos á diak nasaludsudan, ta ti mañgadal kadakami, in-na ipangpangruna laeng daguiti naasideg, wen-no daguiti an-nak ti kakastila, ta isudat' nalaing á manglana kenkuana: Iti pay maysa á saanna á pangitaltalekan kaniak, ta siak ti kapanglawan ti kawes á sumrek ñga agadal; kasta met daguiti kaadalak dadak pay kayat ñga asitgan ken kasarita, ket báguik laeng ti malalais, ñgem nupay no kasta, ti gartemko ñga agadal saan ñga agalipapay ditoy kararwak.

Idi madanunan ti bulan ñga inkami panagueksamen, kaasi ti Dios naadalko á nalaing amin daguiti nalpasanmi: idi maawagan ti naganko dim-matagak kadaguiti mangueksamen, ket nasublatsublatda á nagsaludsod iti adú á kita wen-no bánag kaniak, ñgem nupay no kasta awan ket ti natiliwda kaniak á nagbiddutak. Kalpasan ti pan-nakaeksamenmi amin binasa daydi "Maestro" daguiti nagnagan daguiti nakarkarruar, ket kaasi ti Dios, maysaak kadaguiti naawagan.

Diak masaba ti ragsak ti pusok idi nangguekko á naawagan ti naganko, ket dinagusko ti nagawid, ta in-nak inyammo ti apo "Rector" á pagyanak, ket isú met nalaus ti yaman na kaniak, ta inik-kan-nak pay ñgarud iti maysa ñga eskapulario (escapulario) ti "Virgen del Rosario" ken tal-lo á pisos ñga in-nak igatang iti sapatosko (zapatos).

—Sapay kuma Manuel ta agnanayon á kasta ti gaguetmo tapno malpasmot' darás ti adal mo—kinona kaniak daydi apok ket pinikpikpikna ti bukotko.

Dinagusko met ti nagsurat ken ina ta impadamagko ti irruruar ko ti eksamen (exámen); kasta met ken ni Maming, ñgem ti suratko kenkuana nairapit ti agtungpal ken ina, ta seknak ti pan-nakatiliw ni amana, diket maminanó ta isuntot' pagluksawan na kaniak.

Nasurok á maysa á bulan ti in-nak napalabas saak naawat ti subalit daguiti sursuratko, ket ti surat kaniak ni ina sinagudayna daguitoy nalausan samít á binatog:

"Manuel, ay-ayatek unay ñga anakko: inawatko ti iliwek unay á suratmo kaniak ken kasta met ti nairapit ñga agtungpal ken Maming, ket diak masaba ti ragsak iti pusok ti pan–nakaymatangko ti adda á kasasaadmo dita ken kasta met ti inka iruruar ti eksamen (exámen) ket sapay kuma iti apotayo á Dios ta ik-kannaka laeng ti regtá ñga agnanayon ken salun-át, tapno ti kasta ti mabiit ñga aldaw agsublikat' daras ditoy ili tayo.

"Ulitek manen kenka á sáwen, tapno dika malipatan, ñga an–nadam ti panagbiagmo dita, tapno saanka á maywawa iti dalan ñga inka pinnan tinorong. Agkam-matalekka ken apo Dios, ta iti kasta ilisinaka ti peg–gad.

"No iti suratmo ken Maming pinaypangko, ket ti kunana ñga insungbat ti tao á binaonko, ñga innanto subalitan.

"No siak ditoy kaasi ti Dios napiaak laeng ñga agsagaba ti adú á took maypoon iti agna–nayon á pananglaglaguipko kenka, nangruna unay itan, ta dumasál kaniak ti bantot' daguiti tawen. Sapay kuma anakko ta iti mabiit aga–widka ta bareng no makitaka pay; ket Dios ti agal-luad ti adu kenka.

"Toy naayat ñga inam ñga agnanayon á manglaglaguip kenka.

Rufina."

Amañgan á 'ragsak ti kararwak, idi in–nak nabasa ti il-iliwek unay á surat kaniak ni ina, ket ti Dios ni talna sinalaknibanna ti baguik; ñgem apaman á naymutektekak ti sinaguday ti surat

ni Maming im-mapay kaniak ti nainget á dukot, ket isumet daguitoy á binatog:

"Ay-ayatek á Manuel: diak am-mo á sawen wen-no imaldit ditoy á surat ti dakkel ñga ayat ken rag-ó ti pusok idi inawatko ken nabasak ti sinaguday ti suratmo, ta nasamít á damag in-nak napagteng- ñga isú ñgarud ti kunam ñga inka iruruar ti eksamen.

"Yamangko ti napalalo, ket diak nasbaalan ñga inaguep ti naim-nas á naganmo á naymaldit iti babá daytoy suratmo, ket natarnaw á lulua ti naraganag kadaguiti matak, lua ni ragsak ñga isùt' in-nak panangwaknit ti sipñget ni sagubanit á mangul-laap ti kararwak.

"Saanka á masdaaw Manuel ta in-nak kenka dawaten, ta no mabalin kuma ñga iddiam ti agsursurat kaniak ta dinto ket maminano ta matiliw ni áma daguiti sursuratmo tapno ti kasta awanto kuma ti bareng aniaman á mapaspasamak. Laksidem dita panunot daguiti barengbareng á banag; ket dika met pagarupen á daytoy ñga in-nak dawaten kenka, maypoon iti diak kayat ti umawa ti suratmo, saan Manuel adayú unay dayta á pangguep, ta kas in-nak kenka inulitulit ñga insapata á sika awan sabali, ti kasimpuñgalak ñga agbiag inganat' tanem; no saan ñga iti tartarigagayak ñga agnanayon ti inta pan-nakailiklik ti pagdaksanta.

"Daguitoy amin ti dawatek ñga igunamgunam kenka, ket sapay kuma ta matungpal.

Toy naayat' unay á kabsatmo.

Maming.

Kalpasan ti pan-nakabasak iti suratna kaniak diak am-mo ti in-nak napagteng, ta nagsipñget ti matak, ket nakana á sagubanit ti nangtalangkaw ti riknak. ¿Ania á pang-guep ti pagdawatan-na kaniak ñga iddiak ti agsurat kenkuana?..... Nainget á duadua ti tumapkal iti isipko, ket agal-álinono ti nadumaduma á pampanunot ditoy utekko ¿Paglikudan na ñgata daguiti in-na kaniak insapatá? Ti imat' tawen ñga aglabas isuntot' makaam-mo á mangibuksil ti napudpudno á pagbanagak.

Nupay no kasdi ti in-nak napagteng saan ket á naogutan ti gartem ti kararwak ñga agadal, ta adda kaniak ti nam-nama á ni Maming uray kaanoman dinanto paglikudan ti ayat na kaniak.

Idi dimteng ti bulan á panaglukat ti "Colegio" nanrugui-ak manen á nagadal iti maykadua á tawen ti kinabachiller (segundo año de Bachiller.) Nasaysayaat ti kasasaadkon ta ti mangadal kadakami am-am-monakon, ket maminsan ti tunggal lawas (semana) ti pan-nakasaludsudko.

Idi madanunan ti eksamen, kaasi ti Dios nakarruarak manen, ket iti saan á nabayag á tawen nakaalaak ti "Título de Bachiller."

Kayatko kuma idi ti agawi len idiay ilimi, ñgem ti pagyanak á Padí ingawidnak, ta agadalak ti kinaabogado. Kinunana kaniak ñga impalawag ñga awanto met laeng ti maybadang na unay ñga adú ti panagbirokko tí pagbiag ti bassit ñga in-nak inadal, ta awantot' sabali á kaikariak á pagsaadan idiay ilimi no sumang-

petak no saanto ñga agsurşurat (escribiente) wen-no kinamaestro laeng ti "escuela púb ica." Gapuna á nagbáti-ak, ta umay met kaniak ti apal á makagun-od ti "título" ti kinaabogado, ken kasta met ñga in-nak pinampanunot, no addanto titulok ti "kina-abogado" ad-addanto pay ti panañgipangpangruna daguiti kakailiak no sumangpetak, ket ti amá ni Maming saan-nanton ñga uyawen ti kinataok, ket kapilitan ñga umannugot ti panagasawami ken anakna.

Idi dimteng ti bulan á panaglukat ti "Universidad de Sto. Tomás," ti apo "Rector" inyalaannak iti "matrícula" ti panagadalkot, kinaabogado, ket kinonana kaniak, no ti pagbasaan á másapsapulko, diak pakadanagan ta isut' makaammo, ket intedna kaniak ñga aywanak ti isu amin á liblibro á kukua ti nasao ñga Universidad.

Rinogyak ti nagadal, ket nariknak á nasayaat ken naimnas ti panagnanam ko ti panagadal kadaguiti linteg, ta daytoy ñga adalen masursuro ti reb-beng ken rumbeng ñga aramiden wen-no tungpalen ti tao ñga agtalinaed iti ili wen-no guimong daguiti kapadpádana á parsua.

Awan á pulòs ti mapalabasko nga oras ken aldaw á saanak ñga agbasa kadaguiti nadumaduma á pagbasaan ñga addat' a wangko, no malpasko amin daguiti naibilin ñga aramidek, ket maypuon kadaguiti nagpaydu na á gaguetko ñga agadal, limtawak a kalaiñgan ti "Clase".

Bayat ti agkanikanem á tawen ñga in-nak panagadal, ti kinaabogado kaasi ti Dios saan-nak

man á natnatnag ti eksamen (examen); ket idi innak naturpos amin daguiti rumbeng ñga adalen ti agabogado, inayabannak daydi pagyanak á padi ket kinonana kaniak:

—Itan Manuel nalpasmo áminen ti rebbengmo ñga adalen, ket urayem laeñgen ti panageksamenmo ñga isut inka pangpaneknek á mabalinam ñga ikapet ti "Toga" (kawes daguiti rummuar ñga abogado) ket no namnamaem á kabaelam ibagam kaniak no kaano ti aldaw á kayatmo á panageksamen ta siak amin ti makaam-mo kenka.

—No mabalin apo-kinonak ti sim-mungbat darás-no umay á lawas (semana).

—Wen-kinona daydi apok-no kasta ti kayat mo, ñgen manipud itá reb-bengmo unay á saan ñga ib-batan ti pagbasaam ta inka adalen á nalaing daguiti nal-nalpasam tapno iti kasta in-ka makarruar; alá mabalinmo itá á rugyanen ti agadal.

Apaman á nalpasna amin ñga impalawag ti kinaykayatna ñga impalpalawag kaniak, rim-muarak idiay siledna.

¡Ay! Carlos, diak ammo á sáwen kenka ti kadakkel ti ragsak toy kararwak kadaguidi ñga aldaw. Arigko ti maysa ñga agtiwel á saanko ñga ammo ti in-nak aramiden. Dakkel ti namnamak nupay saan á nadatngan ti aldaw á naikari ñga in-nak panageksamen á makarruarak . . . . ¡Manuel, ubing á naka-kaasi, napanglaw á duyan ti in-na piman nakay-yanakan, mauyuyáw ti panagbiagna, tinalawan-na ti ili ñga in-ná limtuadan maypanguep ken ayat, ket no

in—nanto alá sub—blianen maysanto ñga abogadon ti kasasaadnan!

Magmagna á duapulo ket in—nem ti tawenko idi in—nak nalpas ti adalko.

Umay kaniak ni siddaaw maypanguep ti kaawan ti surat ti inák bayat ti nasurok á maysa á tawen. ¿Nalipatan—nak ñgatá ni inan? Nainget á dua-dua ti sumiplot ditoy isipko, gapuna á nagsuratak á dagus kenkuana, ta ipakaam-mok ñga iti umay á lawas isut in—nak panageksamen, ken kasta met ñga insuratko ñga apaman á makarruarak aga-widak darás.

Saannak á nagsurat uray dua á kabatog kuma laeng ken Maming maypanguep ti panageksamenko, ta umona unay ti panangisuratna kaniak ñga iddiak ti agsursurat kenkuana dinto ket mamimanó ta matiliw ni amana ket ti maykadua, ti ayatko á mangkel—laat kenkuana, ta no dumatagakto idiay balayda addanton titulok ñga abogado.

Idi madanon daydi aldaw á naikari ñga innak panageksamen, ti rupa ti Universidad naarkosan ti nadumaduma á kita, kasta met ti "Paraninfo" disso á pakaaramidan ti nasao ñga eksamen (exámen).

Agum—in—nagaw ti lawag ken sipñget idi magangtan daguiti pagsilawan á dadak-kel idiay ruar ken uneg ti nasao á "Paraninfo", ket lawagda ti napalalo; agadadal ken saan idiay Universidad adú ti im—may nagbuya kaniak, ket naganko ti saan ñga agpulsot á pagsasao daguiti tattao.

Apaguiso á maykapito ñga oras ti rabiy idi pinatit ti apo "Rector" ti kampanilla (Campanilla)

ket amin á tao ñga adda ñga agdadaripit ti kaaluda nagtamedda á nagtalna. Ti apo "Secretario" inawagan-na ti naganko, ket idi addaak iti sangngoanan daguiti mangeksamen kaniak pinagtugawnak ti apo "Rector"; apaman á nakatugawak, maysa kadaguiti "examinador" rinugyan-na ti nagsaludsod kaniak ti nadumaduma á banag, kalpasan ti maysa ñga oras, sim-mublat daydi maysa, kastamet ñga adù iti in-na sinalsaludsod, maysa ñga oras met ti kabayagna, idi nalpas daydi maykadua, sumublat daydi maykatlo, ket impaay ti Dios á nasungbatak amin á sinalsaludsodda kaniak; kalpasan ti eksamen pinatakderdak, ket impakdaar kaniak ti apo "Rector" ñga urayek ti pagtitinoñgan daguiti "examinador."

Idi nalabes ti kagud-dua ti oras inayaban-nak ti apo "Secretario" ket kinona kaniak á nakarruarak ket nakagun-òdak ti "Sobresaliente."

Daguiti gagay-yemko ken kinakaadalak ñga immay nagbuya, apaman á nangñgeganda á nakaruarak im-masidegda amin kaniak, ket indak linikmot ñga inap-appuñgol iti dakkel á yamanda ti iruruarko.

¡Ngamin man Carlos! kas saan á nakapatpapati ti gasatko á nagadal. Subliak ti ilik, ilik ñga ay-ayatek ñgem namalbaliw ti kinataok ken adda á kasasaadkon; gan-gan-naet ñga agbiag, nakakaasit' pannakayanak, mauy-uyaw ñga agnanayon maypuon ti kinapanglaw, ñgem ti ima ni gasat pinalugudan-nak á nakaragpat ti pagarian ni nadiosan á sirib. Sub-bliak ti il-iliwek unay á

dagá á tinubuak ñgem saan á kas idi ti adda á kasasaadkon, ñga ubing ñga agtartayay iti daldalan arigkot' aso á nakagarot. ¿Anianto ñgata ti kuna ni Maming no dumatagak kenkuana? ¿Awanto ti makalappeden ti pannakatumpal ti nasantoan á karingkarimi? . . . Daguitoy á panpanunot ti sumiplot-siplot ditoy isipko . . . Nagun-odko ti kinalikaguman ni Maming kaniak, tinumpalko ket diak man nagkurang uray bassit ti dinawatna kaniak ¿tungpalen-nanto met ñgata ti inkarina ken insapatana? Adayo kaniak ti duadua, ta am-mok á nasayaat ken nalibnos ti panagpuspuso ni Maming, naem-ma á babay ket am-mo-na á basul á nadagsen ti kari á saan á tungpalen; ñgem amañgan á took, amañgan ñga ulpit no agbaliw ti nakem-na—¿Anianto pay ti ragsak-kó ñga agbiag? Ni patay isut' makaam-mo á mangsupapak ti tookko. . . . .

Saan-nak á nakaturog á nalaing ti daydi á rabi-y, ta adú ti mapampanunotko ñga in-nakto aramiden no makasangpetak idiay ilimi. Awan makapada ti ragsak ti kararwak no lumaguip kaniak ti napintas á ladawan ni Maming. . . . . .

—Manuel, itán nakadanunka ti kayatmo á danunen, 'ket mabalin mo itá metten ti agwaywayas ñga agbiag á saanka ket á maykuskuspil iti padam á tao, ket sapay kuma iti Dios no agnanayom ti gaguet mo tapno awanto uray bassit ti pakasasawam kadaguiti kakailiam. Itán mabalinmon ti dumatag ti sak-klang ti nañgato ñga Ukom (Juez) ñga umungpot ti lintég daguiti tao ñga addaan kalintegan-da no inda awagan ti

badangmo. Gapuna ñga adda iyawatko kenka á maysa á ringor ti gay-yemko ket yamanek no ganetguetam ñga adalen bareng no mañgabakka. Daguitoy á pappapel ti nakaisuratan amin ñga impalpalawag daguiti naduduma á saksi—linuktan na daydi "Cajon" ket in-nalana ti sangkabalkot á papel ket sana inuk-krad—Daytoy á gay-yemko maysa á kastila á nabaknang isut' naisak-klang, maypuon ti pinangpapatayna iti maysa ñga agyan kenkuana, ta daytoy ñga agyan kenkuana kayatna á takawan kén liputan á patayen ni apona, gapuna á pinatayna, ta nasukalan ti dakes ñga in-na gandaten ñga aramiden. No umay á lawasna isut' nadutok ñga aldaw á pan-nakaaramid ti "Juicio" idiay "Juzgado", ket no namnamaem á mabalinam daytoy á ringor sika ti pañgikumitak ta isut' dawat daytoy gay-yemko á naseknan.

—Wen apo padasek ñga adalen, bareng no adda pangalkalapkapak á kalintegan daytoy gay-yemyo ket no diakto mabalinan wen-no awan kalintegan-na-awan ti rumbeng ñga aramiden no saan á tungpalen ti nakanatad ñga ipatay ti nangato ñga Ukom—kinonak ti sim-mungbat kenkuana.

—Alá Manuel alaem daguitoy pappapel ta adalem á nalaing ket no nam-namaem á mabalinan ibagam darás kaniak, dua ñga aldaw ti itedko á wayám á mañgadal.

Inurnosko amin daguiti pappapel ket saak innala ñga impan idiay siledko. Rinugyak á binasa daguiti nadumaduma ñga impalpalawag daguiti saksi, ket idi naturposko amin á nabasa, inammirisko á nalaing no adda kalintegan daydi

nakapatay. Idi adda uppat ñgata ñga oras (horas) ti bayagko á nangadadal rimsua kadaguiti nadumaduma á napampanunotko á daydi kastila á nakapatay awan ti basulna ket reb-bengna ti saan á màpatáyan iti dusa.

Napanak á dágus idiay siled ni apo Rector ta apangko imbaga kenkuana á mabalinak. Kiñonana kaniak, á rumbeng ñga aramidek ñga apanak idiay pagbaludan ta in-nak am-muen á nalaing ti ipalawag daydi nakapatay.

Dinagusko ti napan idiay nakaibaludan daydi kastila. Apaman á nakasangpetak idiay á disso, nagdawatak ti daydi "Alcaide" tapno no mabalin palubusan-nak á makisao ti adda á balud. Sinaludsod-na, no siasinoak, ket no aniat' puon ken gapuna; kinunak kenkuana á siak ti abogado ti tao á nakapatay ñga adda ñga agdama á sibabalud.

Pinalubusan-nak daydi "Alcaide" á simrek; nadanunko daydi kastila á nakawaran piman ti ima ken sakana; sinaludsodko kenkuana no isut' agnagan tí Basilio Perez, sinumbatan-nak ñga isu, ket sana sinaludsod ti gagarak ken no siasinoak.

—Siak—Kinunak kenkuana—ti abogado á nañgikumitan ni apo "Rector" ti "Universidad de Sto. Tomas" ti ringoryo, gapuna ñga umay kayo kitaen ken amaden no ania á panguep ti nakapatayanyo, tapno ti k sta maam-muak ti adda á kalinteganyo.

Sinaritana kaniak ti puon ken gapuna ti nakapatayán-na:

Siak—Kinonana—may saak á "Comerciante" ket adda maysa á tao ñga agyan kaniak ket daytoy á tao isut' napatayko maypuon iti dakes á panguepna ñga aramiden kaniak, ket in-nak kadakayo ita saritaen no basulko wen-no saan ti panangpatayko kenkuana. Iti ramiusan á rabi-y idi addaak ñga aguid-idda, nang-ñ-egak ti danapidip ti tao á sumrek idiay siledko, kinitak no siasino, ket n taok ñga isu daydi agyan kaniak; diak nagtagtagari á pulos ta siniimko no ania ti panguepna, ta apay á sumrek kadaguidi ñga oras ti rabi-y idiay siledko. Immaynak tinan-nawagan idiay ayanko ñga aguid-idda, ket inp tona ñgata ñga addaak á matmaturog ta awan á pulos ti garawko. Immadayo kaniak ket inasi-gan-na daydi lakasak; kinautna ti tulbek ñga adda ti bulsana ket sana linuktan ti baul, apaman á naluktan na binukibukna ti unegna ket in-ruarna ti suput ti pirakko; idi kasdi ti makitak á panguepna, binugtak-ko, ket bim-marinkuasak á tim-makder idiay iddak: ñgem daydi á tao nupay natiliwko ti naalas unay ñga aramidna saan man á nagtaray ket inasi-gan-nak á siig-guem ti punial ta kayat nakman á patayen.

—No agpuk-kawka biag mo itá ti agkanibusanan —kinonana kaniak á layatan ti adda ñga igam ñga ig-guem-na.

Apaman á nakitak ti kasdi ñga aramidna, nagsanudak ket napanko guinaw-at ti "revolver" á naybitin idiay adigui; idi makitanak ñga adda ig-guemko dinukesnak, á bagkoñgen, ñgem saan-

na á naaramid daydi á panguepna, ta dinarasko á pinaltugan.

—Daguitoy amin, apo abogado ti mabalinko ñga ipalawag kadakayo, ta isut' napudno á naaramid ¿nakabasulak ñgata daytoy ñga aramid?

—Ti kunak, saan kayo á nakabasul, ta rumbeng unay ti inaramidyo, ñgem saan ñga am-mo no ti nañgato ñga Ukom patayan-nakayto iti dusa; nupay no kasta dikayo agdanag ta aramidek amin á kabaelak á mangumpot iti kalinteganyo, ket dakkel ti nam-namak á rum-muarkayo ditoy pagbaludan.

—¡Sapay kuma no kasta, ket diakto mabaybayadan ñga utang kadakayo.

—Iwaksiyo ti danag, ta no awan ti basul awan met ti ikaro; ket itan agpakadaak kadakayo ket no Lunes ti umay á lawas isunto ti pannakasusik ti ringoryo.

Rim-muarak idiay uneg ti nakaybaludan daydi kastila, ket adu á pampanunot ti agtataripnong ditoy isipko.

Apaman ñga addaak á magmagna ñga agawid pampanunotek met ti rungbeng ñga aramidek tapno iti kasta mañgabakak iti umona unay á ringor á naikumit kaniak.

¿Adda ñgata kalintegan-na? ¿Pudno amin ti in-na sinarita kaniak? Ti nakapatay ti igam, igamto met ti in-na pakatayán; ñgem ¿saan á mabalin á labsiñgen daytoy á linteg ti anak ti Dios ñga im-may ditoy dagá á natutook, tapno maisalakan ti dakes daguiti sangaluboñgan á parsua? Ti tao saan-na á reb-beng wen-no awan

ti karbeñgan-na á pumatay ti padada á tao ñgem ¿makabasul met ñgata ti "Verdugo" iá mangbitay iti napatayan ti dusa? nalabit ñga awan ti lintég á mangdusa kenkuana, gapuna, no adda nakanatad á "gapú" saan á basul ti pumatay. Ti adda á balud nakapatáy ñgem adda kalintegan-na.

Apaman á nakagtengak idiay "Universidad" dinagusko ti napan idiay siled ti apo "Rector" ket sinaritak amin kenkuana ti impalawag kaniak daydi balud.

Kinona ni apo "Rector" kaniak á siak ti makaam-mo á mañgadal á nalaing iti nasao á ringor.

Rim-muarak idiay siled-na á siraragsak ta nam-namaek á mañgabakak, ta nalatak ti kalintegan daydi kastila á nakapapatay.

Idi nakain-inanaak, rinugyak ti nagsurat iti in-nakto idatag idiay "Juzgado" no madanon ti aldaw á naikari á pan-nakasusik ti nasao á ringor. Nagmalmalemak á nagsursurat, ket idi isu á lumned ti init, isu met ti pan-nakalpas amin daguiti rumbeng á maysursurat.

Dimteng ti aldaw a Lunes; nagriingak á nasapa; inkapetko ti kasayaatan á kawesko, ket idi agpatit ti maykawalo ñga oras ti agsapa immulugak ñga apan idiay "Juzgado".

Dumatagak ti sangoanan ti nañgato ñga Ukom, ket impalawagko kenkuana á siak ti abogado ti naisak-klang á Basilio Pérez.

Kinuna daydi Ukum á reb-beng á rugyanen.

Ti "Promotor Fiscal" tim-nakder á dagus,

ket impalawagna amin ti nakabasulan ti tao á naisak-klang; kalpasan ti panagsalaysayna dinawatna ti "Juzgado" á reb-beng ni Basilio Pérez ti mapatayan ti dusa, ket tì dinawatna mabitay.

Idi nagtugaw ti "Promotor Fiscal" sim-mubblatak met á nagsalaysay; impalawagko iti Ukom á saan á nakabasul uray apagbassit ni Basilio Pérez, ta iti in-na pan-nakapapatay, saan á maypuon ti dakes á panguep, no diket inaramidna á panguisalakan-na iti biagna. Binasak daguiti nadumadnma ñga impalpalawag daguiti saksi á nailanad iti papel ket saak pinagdadasig idá. Kalpasan ti nabayag á panagsalsalaysayko dinawatko iti natan-ók ñga Ukom á saan á rumbeng á mapatayan iti dusa ni Basilio Pérez, ket ti rumbeng unay maluk-atan ti nakaybaludan-na.

Ti nañgato ñga Ukom kinonana kadakami á dina pay mabalin ñga ipatay ti linteg, ta rebbengna pay ñga adalen ket uneg ti dua ñga aldaw maam-muan ti tungpalna.

Apaman á nalpas ti nasao á "Juicio" nagawidak á dagus idiay "Universidad" sinanamaak iti dak-kel unay á iti ringor á naikumit kaniak mañgabak á saan ñga agkurang.

Bayat ti dua ñga aldaw ñga in-nak nagururay ti "dutok" (sentencia) ti nañgato ñga Ukom, nagsagsaganaak metten kadaguiti al-alikamek ken dadduma pay ñga in-nak iyaw-awid, ta nabayag á panguepkon ti agawid idiay ilimi.

Dumteng ti aldaw á naikari á pan-nakaatnad iti nasao á "dutok" ti ringor á inkumitda kaniak;

napanak idiay "Juzgado", simrekak idiay siled ñga ayan ti "Escribano", ket sinaludsodko kenkuana no nalpas á naudal ti "Ukom" ti ringor ni Basilio Pérez; kinonana kaniak á nalpasen, ket linuktan-na ti "cajon" ti lamisaan sana in-nala ti sangkabalkot á papel ñga isut' nakailanadan ti nakanatad á "dutok". Inukkradko á dinarás ti nasaó á papel ket saak binasa; ¡Carlos! ania á ragsak ti kararwak idi in-nak naimutektekan ti sinaguday daguidi á pappapel, ta piman, daydi á ringor ñga isut' im-muna á naikumit kaniak nangabak.

Dinagusko ti nagawid, ket apanko imbaga ken apo Rector ti panangabak-ko; isú met nalaus ti yaman-na kaniak, ket kinonana ñga innak á dagus idiay pagbaludan, ta in-nak ipadamag ken Basilio Pérez á nañgabak ti ringorna, tapno iti kasta mabang-áran piman ti nalaus unay á dukot ti kararwana.

Napanak á saan á nagtantan. Apaman á nakadanunak idiay pagbaludan, sinabatnak ti "Alcaide" ket impakitana kaniak ñga adda surat ti "Ukom" á kaaw-awatna unay maypanguep ti pannakaruk-át ni Basilio Pérez.

Kinunak ken "Alcaide" á saan na pay ñga ipakpakita ti nasao á surat ken Basilio ta kayat-ko pay á kasao idiay uneg ti pagbaludan.

Pinastreknak daydi "Alcaide", ket apaman ñga addaak iti sangoanan piman daydi kastila, kinitanak ti nakaladladingit, sanak nagtimkan:

—¿Aniat' nagbanagan ti ringorko? ¿Napatáyanak iti nainget á dusa?

—Ti awan basulna, awan met ti in-na ikaro...—kinonak á sinongbatan.

—¿Naglaták ñgarud á nakabasulak tapno ti kasta lakámek ti ulpit ti linteg?

—Saanka á mak-klaat, ta iti adda kalintegan-na, ti man-nakabalin á Dios isut' mangsalaknib kenkuana.

—Diak maawatan apo Abogado ti kayatyo á sâwen, ket ipaay-yo kuma ñga ayat ta ipalawagyot' darás ti adda á kasasaadko, tapno iti kasta maammuak no aniat' pagbanagak.

Nalaus piman ti sagubanit ken danag daydi kastila, rupanat' nabuñgon ti sipñget ni dukot..... ¡Ay wen ti tao ñga adda piman ñga agkalkallawasan idiay naisekan sipñget á tangatang ti duadua arignat' tumatayab á naparutan iti dutdut ti payakna; arignat' kayo á natayag ñga awanan bulong; arignat' lañgit á nakumutan iti nañgisit ñga ul-ulep!:

—Iwaksim ti nalaus á danagyo ta impalubos ti man-nangaasi á Dios á naglatak ñga awan ti basulyo, ket itá met laeng ñga oras rummuarkayo ditoy pagbaludan.

Apaman ñga in-ná nang-ñgegan ti panañgabak ti ringor na ken ti in-na iruruar iti daydi ñga oras idiay pagbaludan nawaknitan á dagus iti ladiñgit ken danag ti rupana, ket saan-na á naturayan ti nagparintumeng iti sangoanak iti nalaus á panagyaman-na ket kinonana kaniak ¡á nagsangit:

—Ti Dios ti agnanayon á mangted kadakayo iti adú á salunát ken gasat.... Diak mabay-

bayadan ti dak kel ñga imbag ñga impaay-yo kaniak; alaenyo ti biagko á kay-kay suna no isut' nam-namaenyo á may-kari ñga in-nak pangsupapak kadakayo. , ...

—Saan á sum-ken dayta ñga isawangyo-kinonak kenkuana á tinupñgar saan á siak ti maikari ñga inkayo pag-yamanan, no diket ti Dios ta impa-lubosna á nalawagan ti napudno á kalinteganyo. kasta met á saan á rumbeng á bayadanyo ti ban-nogko, ta siak dak-kel ti utangko ken apo "Rector" ti Universidad á gay-yemyo, ket ag-yamanak unay iti adu, ta iti tarigagayko isut' naaramid . . . . . .

Apaman á nalpask t nag sao, naglukat ti ruañgan ti siled á nakaipupukan ni Basilio Pérez. ket sinerrek ti "Alcaide"

Don Basilio!—kinonana daydi Alcaide ken kastila-inawatko ti bilin ti nañgato ñga Ukum ñga-ita met laeng ñga oras maluk-atankayo.

—Yaman pay!—kinonana ñga in-sungbat á nagyaman.

Inasitgan daydi "Alcaide, ket in-na winarwar daguiti kawar á naireppet kadaguiti púngoa-pungoan daydi kastila.

Nagsangit iti nalaus á ragsak ken yaman-na ti in-ná piman iruruar idiay pagbaludan.

Apaman á nakarruarkami, nangayab ni Basílio iti lugan; lim-mugan kam á dua, ket sakam napan idiay "Universidad de Sto. Tomás."

Idi adda kami ti lugan binungon nakam ñga agpadpada ti nalaus ñga ulimek; ta piman ti adda laeng á simamaldit ditoy isipko ti in-nak

panagawid darás ditoy ilik. Isu met nalabit á ti nalaus á ragsak ti kararwana saan-na ñga ammo á pulos ti rumbeng ñga in-ná aramiden.

Nakadanon kami idiay Universidad ket napankam nagparang ken apo "Rector." Idi adda kami idiay sangoa-man-na, nagsao daydi kastila ket kinonana.

—Apo Rector, ti Dios impalu-bosna á saanko á lak-amen ti na-iñget á dusa linteg, ket agyamanak unay ti adu kadakayo, ta inturong yo ti maysá á natalingen-ñgen ñga isut nangidalan iti adda á kalin-tegak.

Daydi apo Rector im-misem iti napalalo sana kinona ñga insungbat:

—Yamanek unay iti adú ti panangabakyo ti narikut unay á ringor......

—Apo,-kinonana á nagdawat daydi kastila-no mabalin, ta ipaay-yo ñga ayat ñga umay kayto mangrabi-y idiay balayko, tapno iti kasta makitayonto met ti in-nak panagyaman, ti dak-kel ñga imbag ñga impaay-yo kaniak.

—Wen umay kamto no malem-kino-nat simmungbat ti apo Rector.

Kalpasan daguitoy á patpatang isu met á nagpatit ti oras ñga agmatoon (á las doce) ket daydi kastila nagpakada kadakami.

Siak rim-muarak met idiay siled ni apo "Rector" ket napanak naguinana idiay baguik á siled.

Nanipud ti aldaw ñga in-nak panageksamen ti apo Rector dinamet ipalubos ñga aramidek daguiti reb-bengko á tungpalen kas maysa ñga agyan, ta kunana á siak karbeñgak metten ti

aguinanan maypang-guep ti kabayagko á nagyan kenkuana. Saak rum-muar laeng idiay siledko no ayabandak á mangan, arigko met ti maysa kadaguiti "Profesores" á masagsaganaan ti kanen......

Idi madanon ti malem, pinaibaga ti apo "Rector" kaniak ñga agsukatak ta apan kami idiay balay ni Don Basilio Perez, ta idiay ti inkam pangrabiyan á kas inkarimi kenkuana,

Apaman á nakasukatak, dinagusko ti napan idiay siled ni Apo Rector, ket nadatngak ñga agur-uray kaniak. Nagkuyog kami ñga im-mulog; idi rum-muarkami idiay ruagan, adda met á sisasaganan ti lugan á pinaiyeg ni Don Basilio ñga isut' inkam luganan.

Sinabat-nakami á siraragsak ni Don Basilio idi inkam dumsaag idiay lugan; kinoyog-nakam ñga inyuli idiay balayna.

¡Ngamin man Carlos! makitam itá ti pateg ti tao ñga adda adalna, ta no kumá awanannak ti ádal nalabit, ket awan ti duaduak á saan-nak á naikari ñga inawat wen-no im-muli iti nasao á balay ni Don Basilio.

Ti balay daytoy á kastila isut' maysa á kadakkelan ken kapintasan idiay Manila. Adda á nalikmot ti kaykayo á narurukbos, ket ti sañgoananna adda maysa á "kamuymuyoñgan" (jardin) á nalawá á nakaimulaan ti nadumaduma á "masmaseta" ñga agsabung met ti nadumaduma á kita á nakaay-ayo á buybuyaen daguiti mata, ket no ti rabi-y á nalawag ti bulan, ket pulóy á nalamiis ti kasaor agturong

idiay nasao á balay agayamuom ti bangló daguiti napusaksak á sab-sabong ket inda lingayen ti kararwa á nailabeg ken sagubanit wen-no nakas-ang á samuyeng. Ti unegna naararkusan ti nagkaadú á sarsarming ken ladladawan ti natatakneng á tattao ken nangangato ñga agturturay. Ti tengñga ti "lañgit-lañgit" (boveda) daydi á balay, naibitin ti maysa á dak-kel á pagsilawan, ket idi nagangtan arignat' aldaw ti lawagna.

Idi agpatit ti "ánimas" inañgaynakami ni Don Basilio ñga apan mangrabi-y. Adu a kita ti sida á naisango kasta met ti agkakapateg ñga arárak.

Bayat ti kabayagmi á nangnañgan adú ti sinarsaritada á dua, ket siak baguik laeng ti nagdengdengñgeg, ta umona unay ti bainko ken apo "Rector" ta maysaak laeng ñga agyan kenkuana, ket daydi met á rabi-y naisangoak metten á nangan, ket maykadua iti nalaus ñga iliwko ñga agawid idiay ilimi.

Nadlawan daydi kastila ti ulimekko, ket sinaludsodna kaniak apay, á nalidayak ket saannak a matimtimek. Sinaritak ti puon ken gapuna kadakuada.

—Akano ti panguepenyo á panagawid?—sinaludsod kaniak ni apo Rector.

—No umay á lawasna apo no indak palubosan ñga agawid, ta in-nak kuma met kitaen ni ina no adda pay á biag, ta nabayaguen ñga awan á pulos ti naawatko á suratna— kinonak á sinungbatan.

—Nasayaat unay; ñgem adda met laeng daguiti masapsa-pulmo ti dalan? ....

—Dayta pay ñgarud ti adda á pagkurangak apo.

—Bayám ta siak ti makaam-mo ti masapsapulmo ñga agawid.

Diak sinungbatan ti naudi á sinao kaniak ni apo Rector, ta yamanko ti napalalo kenkuana. Apaman á nalpaskami á nañgan sim-rek-kami idiay uneg ti balay. Idi adda-kam á nakatugaw, ni Don Basilio simrek idiay siledna, ket idi rimmuar adda intugotna á dua â buñgon maysa ti dak-kel ken maysa met ti bassit; inyawatna kaniak daydi basbasit ket sana kinona kaniak.

—Awatenyo apo Abogado daytoy ñga itedko kadakayo ñga isut' in-nak ipabalon kadakayo; ñgem dawatek á saanyo pay á kitkitaen itá ta idiay "Universidad" ti panglukatam ti bungon-na.

Impapilitna ñga awatek nupay diak kuma kayat, ta am-mok á pirak ti addat' uneg ti daydi á bungon, Ket daydi dakdak-kel á buñgon isut' in-na winarwar ñga impakita kadakami ti naglasùd, ket maysa á "revolver" ti nabungon.

Apaman á nakitak daydi ñga igam namiguerguer ti baguik, ket sim-mamay kadaguiti ururatko ti lamiis ti nakaap-aprang á dukot ken buteng. ¿Ania daytoy á dumukit kaniak? maysa ngatá á pakdaar ti nakaam-amés ñga in-nak pagtungpalan?

—Makitayo apo Rector daytoy á "revolver"?

—Kinona daydi kastila-isut' igam ñga in-nak panangpatay ti daydi agyan kaniak.

—Napintas; ñgem nadawel.....—Kinonat sim-mungbát ni apo Rector.

—Wen apo, napintas, ñgem nadawel a kas kunayo tinupñgar ni Don Basilio—ñgem nupay no kasta isut' nangi-salakan ti biagko.

—¿Manò ti ingatangyo ti daytoy ñga igam?—sinaludsodko kenkuana á nagtured.

—Bassit laeng-kinonat' sim-mungbat-ket yamanek no awatenyo daytoy á tandá ñga itedko kadayo á pangpaneknek-ko ti dak-kel á yamanko ti imbag ñga impaay-yo kaniak.

Nupay namiguerguer ti imak á nangawat naipapilit ñga in-nalak. Idi naig-gamak daydi ñga igam, nagtib-bayo ti barukongko, ket matak ti kinul-laapan ti sipñget ni patay. Nakautang ti biag daytoy ñga igam ¿Makautangto ñgatá manen no adda ti biangko?.....

Idi nagpatit ti maykasangapulo ñga oras ti rab-y nagpakadakami ken Don Basilio; kinonana kaniak ñga uray ania ti masapsapulko kenkuana madaan ñga agtungpal.

Apaman á nakadanungkami idiay "Universidad" nag tarusak á dagus idiay siledko, kalpasan ti panangtedko ti naimbag ñga oras ken apo "Rector".

Kalpasan ti panagsukatko ti pagan-anay, winarwar-ko daydi buñgon ñga inted kaniak ni Don Basilio; amañgan á sid-daawko Carlos, idi in-nak makita ti naglasúd, ta diak man nam-namaen ñga iti lapagdaritmat makaig-guemak ti "papel de Banco" ñga agsanga-ribu ti bilangna. Idi adda kadaguiti dakulapko daydi á bilang ti pirak, dagus

á sim-ken ditoy kararwak ti nam-nama á no makasang-petak idiay ilimi matungpal darás ti karingkarimi á dua ken Maming; ñgem no mataldiapak daydi igam, kás in-nak masirmataan ti dara ken bangkay á naidalit ti sangoanak.

Saannak á nakaturog unay bayat ti daydi á rabi-y ta naduma-duma daguiti pampanunot á sumalbag ditoy isipko, ket nalaus ti ganatko á dumteng ti baró á bigat.

Nadanoñ ti agsapa: apaman á nalpasak á namigat, dinagusko ti im-mulog á napan idiay "Escolta" ta in-nak nagpaaramid ti saganak á kawes ñga ikapetko no madanunan ti naikari ñga aldaw á panangida-tagko ken Maming iti sangoanan ti "altar" ti Dios tapno inkam awaten ti nailangitan á singalot daguiti kararwami ñga agayan-ayat inganat' patay. Kasta met á naggatgatañgak ti ipasarabuk ken ina; maysa á singsing á natampukan iti bato á "brillante" guimmatangak met ñga isut' in-nakto ipasabóng ken Maming.

Dumteng ti aldaw á naikari á panagawidko: nagpakadaak ken apo Rector ket iti naudi á kinona kaniak á diakman ket malipatan ta naibatik ditoy isipko isú daytoy:

—Awan sapulem á gasatmo itan Manuel; ti Dios impalubosna á nagunòdmo ti tartarigayam á "Carrera" ket sapay kuma ta agnanayonto laeng á sikantot' pagtamdagan daguiti tattao ñga addaan kalinteganda, ta reb-bengmo á panunoten ñga iti "abogado" isut naikari á mañgumpot iti napudno á linteg ti Dios ditoy rabaw ti dagá.

Dios ti kumoyog kenka ket naimbag á bulon mo ñga aglásat iti taaw...

—¡Ay Carlos! ¿adda ñgatá makapada ti kadakkel ti ragsakko kadaguidi á darikmat idi agluas daydi sasakayan á nagluganak? Arigkot' nakatuknó iti lañgit, ta piman in-nak alá sub-blian ti ili á nakaibatian ti riknak ken kararwak, ti ili á nakay-yanakak, napanayag á sidong ti ragsak-ko ken samít ti ayat daguiti ayatko; subbliak á buyaen daguiti napintas ken nalawa á tay-tay-akna, ti nalibnos á lañgit á nangdalungdong kenkuana, ti narniag ñga init no sumingising idiay dáya, daguiti nasileng á bitbitwen ti napudaw á bulan, ub-bog ti naimnas á samsamuyeng ti kararwa ta isudat' nakanatad á saksi kadaguiti narnuay á nalak-amak idi ni daksangasat imbel-lengnak idiay kaadalman ti rabi-y ni dukot; ñgem no in-nak itamdag daguiti matak idiay nalikudak, ket in-nak mabuya ti pintas ti Manila, dagá á nagtalinaedak iti nabayag á tawen, pusok ti mamikapik ta piman lumaguip kaniak daguiti adú á nalakamak . . . . ¡Adios Manila, ladawan ti naiburik ditoy kararwak, ket no in-nakto lak-amen ti nasamít á buñga daguiti napalabasko á took, ti laguipmo isunto ti umoná á pangiroknoyak ti gasatko. . . . .

Ti sasakayan á nagluganak arignat' impana ti pardasna ñga agayas iti rabaw ti baybay. ¡Amañgan á nagpintas á buyaen ti baybay no bulan ti Mayo! . . . . . , Naalina-ay, arignar, kápas á binatbat. Ti pulóy met ti añgin nalamiis,

ket in-na man ab-bukayen ti kararwa tapno agtalinaed ken ragsak . . . . Ti lañgit awan uray apagkanito man ñga ulep á nañgisit á mangpiltak ti sináw-na . . . . . Ti pintas ti lubong no bulan ti Mayo awan ti makapada; ¡ay! kastat' kararwa ti tao no awan kenkuana ti dukot; biníg á saniata á natarnaw ti agparang kadaguiti mata ken nalamuyot á payak ti nadiosan á nam-nama ti umappayaw ditoy rikna ¡Nagasat á nay-yanak ti agnanayon ñga awan dnkdukotenna! . . . . . .

Lima ñga aldaw ti bayagmi á naglay-layag; agsapa unay idi ñgan-ñgani dumanon idiay punduan daydi punting. Diak man ket nalapdan Carlos ti imkis ti nalaus unay á ragsakko idi in-nak makita ti daga á nakay-yanakak . . . . "Ilik ñga ay-ayatek, ti nañgina á ladawan dintoman maunas ditoy isipko, ta sika awan sabali ti nangsak-klolo kaniak idi maladagaakpay; ti nalamiis á kasaor ñga aglabas kadaguiti kamuymuyoñgam, ket nasaniata ñga irairna isut' pinangdaw-daway-yam kaniak no ti turog dinak piman balayan. Timudem ay-ayatek ñga ili, toy napanglaw á daniwko ñga in-nak kenka itá iroknoy,', , ...

"Arigmot sabong á napintas
ti Jericó á napanayag,
Ay-ayamen daguiti Diosas
Ti rabi-y á nalausan silnag
Ti lañgit á natarnaw
kenka, ñga umapappiraw

pagsaruniñgan á nasináw
Ti kararwa á naliday."

. . . .

. . . .

. . . .

—Adayuak' unayen Carlos ti in-nak kenka saritaen, ket tuluyek no dinak kauma. . . . . .

—Adayu unay á maumaak ti agdeng-ñgueg ti saritayo—kinona á sim-mungbat ni Carlos.

Isú ñga agligsay ti init idi in-nak makadanon idiay uneg ti ili; daguiti tattao á nakakita kaniak impatodak á maysa á sangsañgaili; ta ania kadi, ket idi pumanawak, ubiñgak unay ket idi agsubliákon maysaak á taon.

Dinágusko ti napan idiay balaymi; ñgem amañgan á sid-daawko idi nakadanunak idiay disso á nakaipatakderan daydi balaymi, ta awan metten uray maysa laeng kuma ñga adigui ti nasampetak ¿Napuoran ñgatá wen-no nabaguio? ¿Sadino ñgatá ti napanan ni ina? Umapay' kaniak dak-kel á dánag, diak am-mo ti in-nak aramiden kadaguidi á darikmat; ti nalaus á gutok ti barukongko kas in-na ipal-tiing ti nakaam-amés ñga in-nak masangoanan. Diak man ket nalappedan daguiti nalamiis á lulua daguiti matak á nanakanak, ket angeskot' arignat' marubsi. . . . Nakurapay ti dilak á mangsarita kenka Carlos ti dukot á bim-malay ditoy kararwak. . . . . . ¿Daguitoy itá ti nagbanagan daguiti nalaus á ragragsak-ko? . . . . . Idi kasdi ti adda á kasasadkon napanunotko ñga apan biroken daydi

kay-kaisuna á gay-yemko á kinaubiñgak.

Nakadanonak idiay bálay ti gay-yemko, dinagusko ti im-muli; sinabatnak daydi gay-yemko; ñgem nalimo kaniak, kinonak kenkuana darás:

—¡Antonio, gay-yemko nalipatkan ayá kaniakon!

—Siasinoka, dika malaguip . . . . . kinonana, kaniak á sinaludsod.

—Siak ni Manuel. . . . . . .

—Ni Manuel! . . . . kinonana á nagsiddaaw—impagarupko á nataykan ta nasurok a sañgapulo á tawen itán á saanka á nakita ken nadamag.

—Nagyanak ti nabayag idiay Manila gay-yem. ¿Saanmo ñga am-mo no sadino ti ayan ni ina? —sinaludsodko kenkuana.

Nadlawko á bim-sag ti rupana idi in-nak sinaludsod kenkuana ti ayan ni inák, ket nabayag á saan á nakatimek.

—Agtalnaka gay-yem —kinonana kaniak—ta innak kenka sawén.

Kas nasalbag ti natarumamis ñga igam ti pusok idi mangñgagak in-sungbatna kaniak, ta gutok ti barukongko in-na ipaltiing ti nakapá-ayan daydi nakakaasi unay ñga inak. Dinawatko á saritaen-nat' darás kaniak no sadino ti pagtalinaedan-na á balay ni ina.

—Nabayag idin á dam-damaguek ti ayan-mo ñga ili—kinonana á rinugyan ni Antonio ti nagsarita—ta ipadamagko kuma kenka ti kaaddana á masakit ni inam: . . . . , .

—Adda á masakit?- tinupugarko.

—Saan ta adda ñga aguin-inana,

—Diak maawatan ti kayat mo á sawen. . . . .

—Law-lawagak á saritaen; maysa á tawen itan á natayen ni inam. . . . . . .

—Natayen? ¡ay! Diosko . . . . ¡Naulpit ñga inanak! napudno unay daydi kunana idi nagpakadaak kenkuana á saan-nakto á makitan.

—Iwaksim ti ladiñgit gay-yem—kinonana kaniak á liniwliwa ni Antonio—ta ni inam adda ñga aguin-inanat' idiay pagarian ti Dios; awan ti mabalin ñga aramiden no sáan nga abuluyan ti kayat ti "Namarsua". Siak ti nangtartaraken kenkuana idi adda á masakit, ket idi natayen siak met ti nakaam-mo á nañgikali ti bangkayna. Daydi balay-yo in-nak inlako, ta awan met ti manaripato ket adda kaniak ti nakailakuan-na.

—Yamanek unay ti imbag ti pusom, ta no awanka ñgata kuma diak am-mo no kasano ti nakapa-yan daydi ina idi adda â naydalit iti ikamen. Agpakadaak pay kenka ta in-nak kitaen ti nakaitáneman daydi ina. . .

—Wen, gay-yem; ñgem awan sabali á balaymo no saan á ditoy balayko. . . kinonana ni Antonio kaniak ñga insungbat.

Napanak idiay "Camposanto" ta in-nak kinita ti tanem ni inak . . . ¡Ay! Carlos ania ñga ut-ut ti nalak-ámak, natay ti inak á diakman ket naawat ti naudi ñga aguepna. ¿Ania pay ti gungunak ñga aglak-am ti im-nas ditoy lubong? Idi mabalinko ti agsubalit kenkuana iti adú á ban-ban-nogna kaniak isú met ti isisinanat' ditoy luboñgen. . .

Apaman á nakadánunak idiay "Camposanto" inayabak ti agbantay; sinaludsod ko kenkuana

no sadino á disso ti nakaikalian daydi inak. Kinoyognak á napan idiay nakaitaneman-na. Diak ammo á saritaen ti ladingitko idi adda ti sangoanak ti tanem á nakaidulinan ti napateg á bankay ti inak, ti babai a nangtaptapaya ñgamin man kaniak idi maladagaak pay ¡Ay wen aya! nagrungsot ti ima ni patayen ta dina laeng pinakawan ti nañgina á biag ti ay-ayatek á nangtagtaguibi piman kaniak. ¡Patay á nadangkok! ¿Kaananto ti ipupusaymot' ditoy lubong? . . . Sika awan sabali ti puon ti ladinguit daguiti sangalubongan á parsua ¿Apaya pay á dika rabnuten á maminpinsan ti kaykaysuna ñga ur-ay ti añgesko tapno ti kasta manungpal daguitoy á took ti kararwak? Anansata á rigat ti ipaaymo kaniak, umayka ta sisiraragsakak á mañgawat kenka. . .

Kalpasan ti panaglualok ti in-nak panangikakaasit' namarsua ti kararwa daydi inak imbagak ti agbantay á taripatuen-na á nalaing ti nasao á tanem ket inyawatko kenkuana ti duapulo á pisos tapno isu ti mayburay ti pannakatarimaan-na, sa lima á pisos ti intedko á tandana ñga agtarimaan.

Kas napukaw ti riknak idi panawak ti tanem ni ina. . . isu met ñga agal-alipapay á lumned idiay laud ti init idi rum-muarak idiay "Camposanto". Naalinaay ti malem, ti lubong arignat let-áng ni sen-naay kas in-na piman buyugan ti nakana á led-daang ti kararwak; ti pulóy ti kasaor umir-irair kadaguiti sangsañgá daguiti kaykayo ken inda ab-bukayen da-

guiti matak ñga inakanak ti napait á lulua. Sinalbag ti nataru:namis ñga igam ni samoyeng ti pusok, . . ¿Daguitoy ñgatâ ti umona ñga addangko ñga agturong ti sebbang ti agnanayon á kinadaksangasat?

Idi ad-daak á magmagna simken kaniak ti laguip ni Maming, ket napanunotko ti apan idiay balayda. Nagturongak á saan á nagtantan idiay dalan á mapan idiay balay da Maming. Idi nakadanunak ti nagkurusan ñga asideg ti nasao á balayda, naytubong ditoy lapayagko ti naim-nas ñga aweng daguiti "instrumentos" ken arimbangaw á nalausan ragsak ti adú á tattao ñga ag-gapu idiay balay da Maming. Nalaus ti sid-daawko idi innak mangñgegan daguidi á ragragsak, ta daydi ñga aldaw saan met ñga aldaw ti panagkasañgay ni Maming. ¿Ania á puon daguidi á ragragsak? . . . Dinarasko ti nagná, ket idi nakadanunak idiay rua-ñgan ti balay, inayabak daydi ubing ñga nakatugaw idiay asideg ti abay ti pagagdanan apaman ñga adda ti asidegko, sinaludsodko kenkuana no adda ni Maming; kinona kaniak ñga adda; ket inwawatko kenkuana ti "tarjetak" tapno in-na ited ken Maming, Nagtungpal daydi ubing ket idi nagsubli kinonana kaniak ñga umuliak.

Dinagusko ti im-muli, ta piman mailiwak unay á kumita ti rupana á napintas; ñgem amañgan á sid-daawko ta dinak laeng sinabat idiay pagagdanan ¿Nalipat ñgata kaniakon? Narikut á duadua busaken-na ti utekko. Ngem

nupay no kasta kinonak ti nakemko, nalabit á nakel-laat iti isasangpetko, ta awan á pulos ti nakaam-muan-na.

Apaman á nakagteñgak idiay ruañgan ti salat balay nangyawatak ti naimbag ñga oras kadaguiti tattao ñga adda á nadanunko; ket maysa á lakay ti sim-mabat kaniak á nagsaludsod no ania ti pangguepko, sinungbatak á kayatko á makita ni Maming ta maysaak kadaguiti gayyem-na.

Pulos uray maysa laeng kuma daguiti tattao á nadanunko ti nakabigbig kaniak, ket nadlawko á kas inda amin nasdaaw iti isusungadko, ta piman aya ti langlangak kas saan á napanglaw á duyan ti nakay-yanakak.

Idi adda kami ñga agsarsarita ti daydi lakay á sim-mabat kaniak rim-muar ni Maming idiay siled ket im-may im-masideg kaniak ñga inyawatna ti imana á nalamuyot ket kinona kaniak ket nalausan sid-daawna:

—Manuel sim-mangpetkan aya!...

—Wen, Maming kalpasan ti agsangapulo ket maysa á tawen á kaawankot' ditoy.—kinonak á sinungbatan.

—Umayka agtugaw-inangaynak ñga agtugaw sana kinona kadaguiti adda á tattao:

—Siayatak á mangyam-am-mo kadakayo ti maysa á kailiantayo ñga abogado á kasangsangpet unay.

Daguiti bab-balasang, bab-baro ken dadduma pay á naytal-laong kinitadak iti napalalo, ta

piman aya kas maysa á Dios idi á panawen (tiempo) ti abogado.

Idi napagtugawnak kinonana kaniak:

—Panawanka pay Manuel ta adda in-nak kitaen iti apagbiit sa rim-muar idiay "sala".

Nad-lawko á namalbaliw unay ti adú kaniakon ni Maming ¿Linipatna ñgatan daguiti nasudi (sagrado) á karina kaniak? ¿Anianto pay ti ragsak ti biagko? Natay ti ay-ayatek ñgá inak, ket sanakto pay iddian ñga ayaten ti babay á nangimalditak iti biagko ken kararwak, awan sabali ni patay isut in-nakto pagtak-klinan tapno iti kasta mapukaw darás daguiti nakaro á sagabaek.

Saan ñga agpulsot ti aweng daguiti "instrumentos" ket daguiti babbalasang ken babbaro dida met mauma ñga agsasala; daydi maysa á baro á nakakawes iti nañgisit sa adda naikabil á sabong ti "azahar" ti barukongna, immasideg kaniak ket inañgaynak á nagsala. Timmakderak idiay tugawko, ket napanak nañgala iti kasalak. Diak unay nagbayag á nagsala, ta dagusak á nabanog, ken kasta pay ñga awan ti mariknak á panagragsak ti kararwak, anansata ñga addaak iti pagraragsakan.

Idi agpatit ti maykapito ñga oras ti rabi-y in-nañgayna kami ni Maming ken daydi baro á nakanangisit ñga apan nangrabi-y, ket ni Maming nagtugaw idiay maysa ñga ungto ti lamisaan ket ti akinkanawan-na nagtugaw met daytoy nasao á baro á nakanangisit; siak met indak pinagtugaw idiay maysa ñga ungtó.

Nalaus ti ragsak daguiti kaduak a mangmañgan, ta agsasaruno ti panangitañgadda ti "basito" á napno ti arak; ñgem siak awan laeng ti mariknak á ragsak, kasta met â nadlawko ni Maming á madi á tumimpuyog kadaguiti agraragsak á tattao.

¡Ay! Carlos ania ñga ut-ut idi innak naal-lingak ti pagsasao daguiti lal-lakay ñga adda ti asidegko; arignat' nabat-tuonan ti nadagsen á bato ti ulok ket matak ti nagsipñget; kayatko ti tumakder idiay tugawko ta in-nak dawaten ken Maming daguiti inkarina kaniak, ñgem daguitoy sakak kas in-da narep-pet ti nabantot á kawar... Kinona daydi lakay ñga adda ti abayko: "Bispera pay laeng ti kasar (casar) ni Maming, ñgem nalaus ti ragragsaken nangnangrunanto payen no bigat"..." Napigpigsa kuma pay no adda á biag daydi amana"—kinonat' sim-mungbat daydi maysa á lakay ñga adda ti akinkaniguidko."

Apaman á nalpas ti kaan tim-makderak á dagus idiay tugawko; im-masidegak ken Maming, kinonak kenkuana:

—Maming, ur-urayengka itay á nabayaguen á kasala; ñgem dikamet nakitan nanipud pay impatugawnak idiay uneg, ket no mabalin ta data kuma á dua ti agsala ti umay á "tokar" (sonota).

—Madaanak no isut' tarigagaymo—kinonanat' sim-mungbat kaniak sa kim-mapet ditoy takkiyagko.

Apaman á nakastrekkami, rinugyan á dagus

ti nagtukar daguiti "orkesta" (orquestas) ket nagsalakami ken Maming, kasta met daguiti dadduma; kalpasan ti dua á lik-mot kinonak ken Maming:

—Maming, no mabalin ta ipalubosmo ñga in-ta agsarita ti apagbiit laeng idiay bangsal ta adda nasken á sawek kenka.

—Wen Manuel ta kayatmo addaak ñga agtungpal; ñgem dawatek á dika kuma maapas kaniak......

—Saan adayú á gumoraak-kinonak á tinupngar.

Nagkuyog kami á rim-muar á napan idiay bangsal.

Natalna daydi á rabi-y ta awan man mang-ñgegan ñga irair ti añgin, ket ti bulan naalumamay á suminñgisin ti tapaw á nañgisit daguiti banbantay, arignat' ostia (hostia) ti pudawna, ket ti nabissag á saraysayna lawagan na daydi bangsal kasta met ti napintas á rupa daydi babai á nangimalditak ti ayat ken rag-ó ti kararwak.

Apaman nga adda kami idiay bangsal kinonak kenkuana á sinaludsod.

—Pudno, Maming ti sarsaritaen daguiti tattáo á tin-mabuno ti ragsak ditoy balay-yo ñga agkasarka no bigat?

—Wen Manuel, pudno diak ilibak-kinonanat' sim-mungbat kaniak, ket añgesnat' agkibitkibit, daguiti dua a dadak-kel á matanana kinitadak ti napalalo á kas inda agdawat kaniak ti pakawan.

—¡Kasta man aya ti inaridmo! ¿addaman saan

á naikari ñga in-nak inaramid tapno iti kasta diak rumbeng ñga aglak-ám iti samit daguiti ayatmo?

—Awan Manuel ti pilawek ñga in-ka inaramid; ñgem nasudi (sagrado) á banag piliten-nak á mangwarwar iti nailangitan á singalut daguiti kararwata.....

—¿Ania dayta á banag á kunam kamiak, sinaludsodko kenkuana á tinup-ñgar, ket namiguerguer ti timek-ko.

—Agtamedka, ket deng-nguen-nak ta in-nak kenka saritaen....

Nagtamedak á nagdeng-ngueg, ket ni Maming rinugyan-na ti nagsarita.

—Wen ayatengka Manuel, naminadù á dáras ñga insapatak kenka, ket saksí á nalkanatad dayta kamuyoñgan, (jardin) dayta nasilnag á bulan, daguita bitbitwen á mangri-matrimat dita tañgatang, dayta nasináw á langit á mandalungdon iti dagá.... ¡ay! awan makapada á daniw ditoy lubong ti samit ti daniwko ñga ipawitko kén pulóy ti kasaor ñga umay kenka idi addaka idiay adayù á dissó.... Awan man ti darikmat ñga aglabas á saan ñga agnanayon á bal-baliksen daguiti bibigko ti naimnas á naganmo; ti natarnaw á ladawam agnanayon á sibabatik ditoy laguipko; sika ti nañgimalditak ti nailañgitan á parparmata, ti karawak, ti napintas á saniata ti pusok .... Anansata nupay diak kuma kayat á madadael ti karinkarita, awan ti mabalinko ñga aramiden uray ti biagko rabnuten ni patay tapno ti kasta ditoy lubong mapukawak ... Wen Manuel,

ta idi adda á masakit daydi amak ñga isut' nakautañgak iti adú, ket no awan kuma saannak á limtuad ditoy lubong, idi adda ñga ayayamen ti ima á nadawel ni patay nagdawat kaniak á tungpalek, kalpasan ti patayna, ñga innakto makiasawa ken Apolinar Servando, daytay lalaki á nakakawes ti nañgisit á nagtugaw ti abayko itay pan-nangan, ta nanipud pay idi kinamaladagak inkari ti amak ken amá ti nasao ñga Apolinar ñga agasawakaminto no dumadakkel kami; anansata daydi á dawatna kadaguidi á darikmat ñga adda ñga agkal-kal-lawasan ti sak-klolo ni patay, inkarik kenkuana á tumpalek ti maudi á dawatna; gapuna Manuel, reb-bengmo ñga am-muen, ti dawat ti amá napateg ket ti inanák á saan ñga agtungpal nakaay-ay-ay á in-na pagbanagan; gapuna Manuel á dawatek kenka, ipaaymo ñga ayat ta dinak kuma ilunod, lipaten-nak ta saan-nak á maikari kenka ta daksangasat ti bitwenko á nay-yanak; sika Manuel, maysaka á tao ñga addaan adal, nadalus ti pusom, adda kaniak ni nam-nama á nasaysayaatto pay ñgem iti siak ti matungpungam á babay á maykari ti adda á kasasaadmo; sika, maysaka ñga abogado, uray no adinoman á dissó ti papanam, indakanto laeng pagraeman daguiti tattao. . . . . .

—Isunan Maming, naawatak aminen ti kayatmo á sáwen ¡Ayá unayen nagrikut ti gasatko ñga agbiaguen! ¡ñgamin man Maming, nagdawel daguiti aldaw á naglabasen! . . . . . . ¿Naunas ayá dita laguipmon daguiti pintas ti saniata ñga

im-mokook kadaguiti kararwata? ¿Sadino á dissó ti inká nañgitapeman ti ayatmo kaniak ñga immulam dita puso? ¡Sawem-man itá kaniak no siasino kadata á dua ti nangdadael ti nailangitan á singalot ni ayat! ¿Ayan-na itá daydi inkarim iti naminadú á dáras ñga uray ni patay ti dumasál kenka, dinaktoman iddian ñga ayaten? Kunam pay kaniak, idi agpakadaak kenka ñga ilunoddakanto ñga agnanayon dayta búlan, daguita bitbitwen ken dadduma pay á nakaimatang kadata á dua no kas inka man lipaten ti inkarim kaniak . . . ¿Malaguipmo, Maming, daydi suratmo kaniak ñga inyeg, ti maysa ñga ubing idi innak idiay Manila? ¿Malaguipmo no ania ti inlanadmo iti daydi á surat? . . . . Reb-bengmo á panunoten, Maming; no saan kuma á siká, adayú á naisipak ti apan agkal-kal-lautang idiay Manila; maypuon kenka, pinanawak ti nakakaasi ñga inak, nupay nalaus ti led-daangna iti isisinak kenkuana, diak man impangpangag ti dawatna kaniak, ayatko laeng ñga agtungpal ti kalikagummo; maypuon kenka, diak man nakita ti ipapatáy ni inak, diak man nang-ñgegan ti maudi á bilin-na; sika awan sabali ti puon ken gapuna ti isu amin á linak-amko á rigat ken peg-gad á nakaro, ¿kinaulpit man ayá ti pagsubadmo iti nalaus ñga ayatko kenka? Rinakepko ñga inabkan ti "Cruz" ni took maypuon kenka; ininomkó á siraraem ti apró ni ayat gapu kenka; ñgem itan, ta nalpas ti kayatmon, itan ta nakatungpongkan iti nagasgasat, nabak-baknang ñgem iti siak iddian-nakon ñga agpasag iti sak-klolo ni

sen-naay ken daguensen . . . . .

—Manuel, Manuel—kinonana ni Maming kaniak á tinupngar ti panagsaok—¿duaduaem ayá ti kaadda ti sabali á biag? . . , . tumangadka, ta kitaem dayta nasin-áw á tang atang ñga ayan daguiti narangrang á bitbitwen. . . .Wen pudno Manuel, inton' agsapa isut' idadatagko ken . . . iti nasao á mangasawa kaniak iti sangoanan ti "altar" ti Dios tapno inkam awaten ti singalut ni ayat; ñgem dika kunaen ñga iddianka ñga ayaten, saan Manuel, adayú unay á mayturedko ñga aramiden . . . . Ti napudno ñga ayat kumoyog ken kararwa no suminat' bagui tapno agsubbli idiay napannayag á sidong ti Dios. . . . No ditoy á biag, saan ñga impalubos ti "Gasat" ñga aglak-amta iti nasamít á buñga ni ayat, anansata adda sabali á biag ñga isuntot' inta pagsarakan ken paglak-aman iti pintas ni ayat . . . . Mangnam-namaka, Manuel, ti Dios saan á matmaturog, ket patgan-na daguiti agdawat kenkuana. . . . . .

—Isunan Maming...... isunan babay á nagulib; ti pusom arignat' bato á pamulinawen..... Natayakon ñga agnanayon dita laguipmon ¿Sika daydi babay ñga inyarigko iti maysa ñga "Angel" á mangap-appayaw kaniak no sumiplot ditoy riknak ti lamiis ni sen-naay?..... Nupay tinutooknak, nupay pinaglak-ám-nak iti adù, nupay binaddekmo ti libnos ti nam-namak, indawdawatka iti lañgit, ta dikanto kuma lakamen ti kuspag ni Daksangasat; sapay kuma ta agnanayonto laeng á samsam-item ti imnas ti ayat ti natakneng á

lalaki á mangasawa kenka; ñgem ipaaymo ñga ayat Maming, maudi á dawat toy nakaay-ay-ay á tao ñga inay-ayatmo kadaguidi nalabes ñga aldaw, ta inka ipalubos, itedmo kenkuana á gunguna ta iyaguepna daguiti bibigna kadaguita napusaksak á bibigmo, ta baren ti pudotna, inna alá unasen ti diak kel á sagubanit á nangbuñgon kenkuana ¿Ipalubosmo Maming daytoy á dawatko?......

—¡Ay! Manuel saan á mabalin, ta nupay no awan ti ayatko iti lalaki á mangasawa kaniak, saan á rumbeng á liputak ken dumatagak kenkuana ñga adda piltak ti rupak.......

Carlos, arigkot' sinalbag ti natarumamis á pána, apaman á nang-ngegak ti insungbat ñi Maming kaniak; nagsipnget ti nakitak ket nagpukaw kaniak ti láwag ti isip; gapuna á diak nagawidan á rinakep ti nalumuyot á baguina; ñgen diakman naaramid ti gartemko ta nakalasut darás kadaguiti taktak-kiagko.

—Manuel, saan á rumbeng ti aramidem-kinonana kaniak ket daguiti napungay á matana arigdat' sumgued—¡Kasta pay met ayá ti gandatmo! no adda met laeng ayatmo kaniak dawatek á dinak dadaelen......

Kalpasan ti panagsaona, kayatnat' umadayó kaniak ñgem ingawidko ket saak kinona kenkuana:

—Maming makita unay- itá ti kinaulpitmo; ñgem ti Dios saan á matmaturog, am-mona ket agnanayon ñga in-na im-imatañgan ti aramid daguiti sañgalubongan á parsua, anansata lak-

amento á saan á bumorog ti naiñget á dusa, ket isuntot' maisupapak ti ulpitmo. Nupay dimo pinatgan ti dawatko kenka, ulitek manen ti agdawat, ta no mabalin ta ipaaymo ñga ayat ta awatenyonto kuma á dua ñga agasawa, ti maysa á kita into ti agsapa kalpasan ti panagkasaryo, ñga isut' in-nak pagyaman kadakayo ¿Patgam daytoy à dawatko kenka Maming?

—Wen Manuel, mapatganka, ket reb-bengko ti agdios ti agñgina kenka....... kasta met reb-bengko ti agdawat ti pakawan.

—Awan ri reb-bengko á pakawanen..... nalabit ñga ururayen daka daguiti sangailim idiay uneg ket agpakaadaak kenka Maming—kinonak kenkuana saak sim mina, isu met simrek idiay uneg ket siak in-nalak daydi kal-ugongko á naisabit idiay asideg ti pagagdanan saak nagawid á diak man ket nagpakpakada iti siasinoman........

Tumin-ñgat rabi-y idi in-nak nakadanon idiay balay ti gay-yemko ñga isut' nagdagusak. Apaman á nakasangpetak linuktak ti baulko, ket inruarko ti insagsaganak á pagan-anayko, kasta met ti "revolver" ñga imparangkap kaniak daydi kastila. Apag-in-guem ti imak daydi ñga igam, nagquintayegak iti napalalo ket riknak ti kas napukaw ¿Naaramid daytoy ñga igam á naikari á pagpatay iti tao? Maysa á biag ti utangnan, ¿kapilitan á makautang manen?

Dinalusak á nalaing ti uneg ti nasao á "revolver," ket saak inikkan ti "balana".......

Pulos á diak naturog iti daydi á rabi-y; ta

kararwak ti saan á makaidna ket pusok ti mamikpikapik; awanen kaniakon ti im-nas ti biag; agparangarang ti lawlawko biníg á dára ken nakaal-alliaw ñga anniniwan ñga aglaglagto, ket pintas ti nailangitan á nam-nama rinabnut ni mangámañgá á nakasáng ditoy kararwak; aglinlimducsanak ti lìng-ét, ket baguik ti kas agkal-lawasan iti kaadalman ti sipñget. Apaman á naurnosko daguiti in-nak masapsapul iti agsapa, tim-makderak idiay tugawko, im-masidegak iti tawa á kumitat' daya; inwarasko daguiti nalibég á matak iti nalaus á sangsañgit dita lañgit ket dayta bulan ti umona á nadungparda—¡Bulan á nasilnag, bulan á liwliwa daguiti kararwa a madukotan, saksi á nakanatad daguiti amin á naar-aramid bayat ti rabi-y, iburaymo man kaniak daguita maudi á lawagmo ta bareng maunas toy nakaro á samoyeng ti kararwak; sika awan sabali ti nakaimatang kaniak idi iti pigsá ti ayatko, diak nagawidan á sinak klolo ti napintas á bagui ni Maming ket im-malditko kadaguiti napusaksak á ñgiwatna ti sam-it ti ayatko ken nam-namak ñga agbiag. ¿Sikanto met ñgatá ti mañgibunan-nag kadaguiti masakbayan ñga aldaw cadaguitoy ñga inar-aramidko? . . .

¡Parbañgonen! . . . . . ti nasilnag á bag-gak sumingising idiay daya, ket nasin-aw á lawagna iburaynat' ditoy lubong; saan iga agpulsot ti tara-ok daguiti manok kas inda ipaltiing ti isasangpet ti baro á bigat. . . . . .

Ti "Kampana" (Campana) ti sim-baan ag-

kakanak-klaang. . . Nagsukatak á dagus; inkawesko ti baro á pagan-anayko, ta apanko imatañgan ti panagkasar ni Maming. Kalpasan ti panagsukatko, im-mulugak á dagus ket intugotko ñga insakibit ti revolverko.

Nadatñgak idiay simbaan ti adù á tattao, ket idi simrekak idiay unegna, nakitak ni Maming á nakatugaw iti abay ti lalaki á mañgasawa kenkuana. Maming man ken iti nasao á lalaki awan á pulos ti ragsak ti rupada. ¿Nagparikna ñgatá kadakuada ti inda mapasamak? Ni Maming idi in-nak nataldiapin, kinitanak'ti napalalo, ket daguiti naen-ma unay á matana kas in-da agdawat iti pakawan kaniak; ñgem ¿rumbeng á pakawanen ti nagbiag á nadawel? Naypuon kenkuana, natay iti ladiñgit ti nakakaasi unay ñga i-nak . . . .

Rum-muar idiay "sak-kristia" (sacristia) ti padi, nag-pababa; ket ni Maming kinitanak ti nakaladladingit sa tim-makder, kasta met daydi lalaki, ket sada nagabay. Im-masideg daydi padi kadakuada, pinagkapetna idá . . . . . . nalpas ti kasar; saanen á mawarwar ti sing-galut ti kararwada no saan laeng á ni patay ti makabalin á mang-warwar . . . Nagpasurongda á napan nagparintumeng idiay sangoanan ti "altar" ti Dios. Nagmisa daydi padi. . . . kalpasan ti misa, tim-makderda á dua ket nagabayda á nagpababa, apaman á nakadanonda idiay pagbinditaan, in-nak sinabat idá ket kinonak ken Maming:

—Maming, nalpasen . . . . . napukaw aminen kaniakon, ¿Ania pay ti gungunak itá ñga agbiag?

.... in-karik idi rabi-y ñga adda itedko kenka ken ta asawam á pagyamanko ti panagka-saryo ket yamanek no awatenyo.....

Diak pinaturay á sim-mungbat ni Maming kaniak, inasutko ti revolver saak pinaltugan idá á dua, ket nat-tuangda ñga agpadpada.... ¡Nabalesko ti inaramidna kaniak!

Napukaw ti lawak ti isipko kakaguidi á darikmat Carlos, ket idi adda puotkon awanak metten iti daydi á dis-so no saan ket á kabakiran ti ayankon, isuna laeng á laguip daydi á naaramid ti nabati ditoy panunotko.

Diak man ket linaglaguipen ti agsubli idiay uneg ti ili ta ti kayatko may-yadayoak iti sibay daguiti tattao. Agkanikadua-pulo ket lima á tawen ti panagyanko idiay kabakiran, arigkot maysa ñga "Ermitaño ti adda á kasasaadko.

Idi nam-namaek á naúnasen ti naganko ti laguip daguiti kakailiak saak nagsubli ta piman sumken met kaniak ti laguip ti tanem ti in-nak...

Daytoy anim Carlos ti pakasaritaan ti panagbiagko ket yamanek no i-untot pagtamdagam tapno saanka á may-yaw-awan ditoy lubong, tapno iti kasta imbagto laeng ti agnanayon á malak-amam.

Kanibusanan=na.

